સરસ્વતીચંદ્રનું મનોરાજ્ય

[illegible]

[illegible]

હસ્તપ્રત

ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ : ૪

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૨૬૪ થી ૨૬૯

ગોવર્ધન સ્મૃતિ મંદિર : નડીયાદ

સૌજન્ય : ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ફાઉન્ડેશન : મુંબઇ

અને તેની [illegible] એવી [illegible] રચનાતિવાં

[illegible] પુરુષ [illegible] નો [illegible] [illegible] ૧૫૪

[illegible] [illegible] આવે છે ને [illegible]

પુણ્ય [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

પ્રકરણ ૫.

[illegible] નવરાત્રિ.

किमिव न मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् ॥

[illegible] — કાલિદાસ.

विलसति विलसन्त तरङ्गमाणाम्
छायासु तन्वी विचचार काचित् ।
स्तनोत्तरीयेण करोद्धृतेन
निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥

[illegible] — ભટ્ટિ.

"કુમારી! [illegible] મધુરી મારી કુમારી!" — [illegible] બોલતી

"હેતે હેત ના મેળવીશ બેન!" — [illegible]

બોલતી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] બહાર આવી [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] આવું [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] લઈ રહી.

[illegible] સુંદર આંખો [illegible] લઈ રહી.

"ચંદ્રાવલી બ્હેન! હું [illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible] છું, પણ હૃદયની [illegible] હૃદયમાંથી [illegible] નથી!" [illegible]

[illegible] આંખમાં આંસુ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] લઈ રહી.

"એમાંથી કયો પુરુષ બચાવતો નહિ?" કહી
એણી સુંદ્રાવતી પૂછવા લાગી.

"જે પુરુષની સાથે સંસારથી હું ચૉરીમાં
"જોડાઈ હતી તે પુરુષ તો મારા મરણ-ભાગથી જુદો
"થયો. એટલો મને માતાના ઘરમાં આવવાથી
"જાય છે. પણ જે મારામાં મને પોતાના
"સંસારમાંથી દૂર કરી પોતાના હૃદયમાંથી છાયાનો
"નહિ તેને મારું કુમળું હૃદય પણ છાની રીતે નહિ. અરે!
"મારા જ માટે આણે લક્ષ્મીનો ત્યાગ કર્યો, પ્રિયતમનો
"ત્યાગ કર્યો, અને મારો પણ ત્યાગ કર્યો. હવે
"માતૃ તેજ મારા હૃદયનો આ સંદેશ કરે તો હું
"માતૃ તેજ મારા હૃદયનો આ સંદેશો હૃદયમાંથી કેમ
"દૂર કરું!" લીલાવતીના હૃદયમાંથી
નિઃશ્વાસ મુકતી વાટ જોવા લાગી. લીલાવતીએ તે શોધ
પ્રિય વાંચનાર! આ લીલાવતીને પ્રથમ
હશે. આવી સુંદ્રાવતીના હૃદય
કુમળી કુદરતે સુંદરી બની હતી, અને
જોઈ આવ્યું હતું, એના ઉપકારથી જે લાગી હતી, પણ એ
ચારેદુઃખ દિવસ થયાં એના મનની ભાવના કરવાને પણ એ
ભાવની પ્રીતિ મળેલી હતી. તેથી નહિ વાંચનારે
કુદરતી સંસ્કારે સુધારી એવાં વચન નહીં તે પવિત્ર
માતાની પ્રતિમા હૃદયના સુંદર એને પરિણામ હતી તે
મનુષ્યના પ્રેમથી દૂરદૂર રહેતી હતી અને દુઃખ
ની સુંદર નાજુક શરીરવાળી એવા એમાંથી પણ વધારે
સુંદર પ્રિય લાગતી હતી. એની સર્વ વાતો સુંદ-

વનોને આંબાની લહેર હતી. ~~[illegible]~~ માત્ર પ્રભાતના ~~[illegible]~~ અને સાયંકાળ-
ચંદ્રનાં નાયકો ~~[illegible]~~ તેમ પોતાના માતાપિતા અને ~~[illegible]~~ દુકુલનાં નાયકો દુષ્ટ
અને ~~[illegible]~~ ગાળેલી રાત્રિ ~~[illegible]~~ હતી અને તેને માટે સંધ્યાકાળની
દિશા માગી લીધી હતી. એ સંધ્યાકાળ ~~[illegible]~~ બેઠું નાથ પ્રકૃતિ
પાડ્યું હતું. દૂર અને લાલ આંખી સંધ્યાકાળમાં ~~[illegible]~~
દુષ્યંત દર્શન કરવા માંડી.

"પ્રકૃતિ ચંદ્રા! આ ભીંટમાં આવતાં પોતાનું પાણી

"આ સ્વર્ગનું દ્વાર આમ, અને એ દ્વારમાંથી આ ~~[illegible]~~

"સંધ્યાના દિવામાં તું આવી આવી ~~[illegible]~~ ભુવનભોજનાં તે આગ કરી

"એમ જ તું આમ. જીવો આવું પ્રકાશ વાદળ દૂરથી અહીં

"તેવી જ લીલી પણ અગાડી અંધકાર માગના ઉપર અહીં

"શાંત!

દુષ્યંતના મુખ ઉપર સંધ્યાકાળની છાયા પડતી હતી તેમના ~~[illegible]~~ ઉપર

એના હૃદયની પણ છાયા પડતી હતી. ~~[illegible]~~ કોઈ ~~[illegible]~~ આવતા પ્રકૃતિ

~~[illegible]~~ વિના, પાછળ ઉગતા ચંદ્રની કોરની ~~[illegible]~~ એ જોઈ રહી.

~~[illegible]~~ સાગર પેઠે પથરાતી હતી તેનું જ એ જોઈ ચંદ્રની

32 ~~[illegible]~~ "~~[illegible]~~ સખી! ~~[illegible]~~ (161 - 166)

33 સંધ્યા— "~~[illegible]~~ ચંદ્ર તો તો!"

"અમા? ~~[illegible]~~ પાછળ આ ~~[illegible]~~ ચંદ્ર તો તો!" "શું ચંદ્ર મારી પાછળ છે!"

~~[illegible]~~ "શું ચંદ્રને ~~[illegible]~~ અહીં લાગી પાણી

પ્રકૃતિને દુષ્ટે પાછળ જોયું અને ~~[illegible]~~ લાગી.

આવતા ~~[illegible]~~ દૃષ્ટિ કરતી ~~[illegible]~~

"किमत्र चित्रं यदि विशाखे
मयि निमग्नं तु ......!

"मम चित्त स्मितमाह तवर्षिकाम् ૧૫૮
"तत्परामपरां विबुधः स्मरः ॥"

ઋષિઓનાં બોલતાં એના મુખ ઉપર લાલાશ છવાઈ રહી [illegible] ધીમે બોલી:

"ચંદ્રાવલીબહેન! તપસ્વી મન ઉછાળવાની માટે દુષ્યંતની

"દેવતાઓએ સ્તુતિ કરી હતી તેમ જ [illegible] પોતાનું

"મન ઉછાળવાની શક્તિ માટે આ પુરુષે મારી સ્તુતિ

"કરી હતી. આવું છતાં કોણ મને મારા હિતને માટે છોડી

"દુઃખી વાત કે તે સંસારી છે [illegible] લોકો! હું પણ હવે

"એના હૃદયની પવિત્રતાને આદરથી એનો વિચાર છોડી

"માનવના [illegible] સરજત-સ્થળીમાં મિત્ર પધારીશ!"

ચંદ્રા— "ધન્ય, બેટા! ધન્ય છે. માનવના સરજત

"[illegible] આ સૃષ્ટિમાં છે તેમના ન ન સમજશે. એ સરજત આંખો

"[illegible] આ સૃષ્ટિમાં છે તેમના હૃદયમાં સમાઈને

"વિશ્વાસને રાખે છે અને [illegible] માનવની દીકરીઓના હૃદયમાં [illegible]

"માનવ એ સૃષ્ટિ આપણે જોઈએ છીએ તે તેમના [illegible]

"માટે. પણ [illegible] માનવના સ્વરૂપનું ભાન છે અને

"સ્વરૂપ સમજવામાં છે. જ્યાં જ્યાં શક્તિમાની લાભ

"શક્તિ સાથે આકાર છે તે તે સર્વ સ્થાને માનવના આકાર

"સ્વરૂપનું ભાન [illegible] પામી જઈ [illegible] જ્યાં જ્યાં એ નિરાકાર સ્વરૂપને જોઈ

"ની શક્તિશાળી છે ત્યાં ત્યાં માનવના નિરાકાર સ્વરૂપ

"છે. માનવી [illegible] મૂર્તિના [illegible] ઓળખી પામી જ

"સંસારને ભૂલી જઈશ. એના નિરાકાર સ્વરૂપને શક્તિ

"[illegible] એના [illegible] પામીશ અને તારા હૃદયમાં શક્તિ

"સ્વરૂપે હશે. તે પછી તું સંસારમાં જ્યાં જ્યાં તારી દૃષ્ટિ

"પડશે ત્યાં એના આકાર સ્વરૂપનો અનુભવ કરીશ અને

"સર્વત્ર મહાત્માઓનાં દર્શન કરીશ."

આ ઉપદેશ સાંભળતાં સાંભળતાં ફરી કુમુદસુંદરી સમુદ્ર ભણી
જોઈ રહી અને ~~[illegible]~~ ઉપર ફરવું ભૂલી ગઈ. ચંદ્રાવલી તેને જોઈને
વિચારે ચ્હડવા લાગી.

“બેટા, હાલ મધુરીનાં નવરાત્રિ ચાલે છે અને [illegible] પણ
“ત્હારી મુગ્ધાવસ્થાની રમતો સંસારમાં દીઠી ફરવા લાગશે. આપણે
“ગરબા મધુરી મૂકેલા છે તેની પછી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
“ગરબો ગાઈશું અને તેમાં એના શુદ્ધસ્વરૂપનું મનન કરીશું.”

~~“એ ગરબામાં [illegible] [illegible] [illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

“~~[illegible]~~, ચંદ્રાવલીબ્હેન, [illegible] ને [illegible] [illegible] સમુદ્ર ~~[illegible]~~
“મધુર મૂર્તિમાં [illegible] આ ~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
“[illegible] [illegible] [illegible] અને તેમાં [illegible] [illegible] [illegible] પણ હું
“[illegible] [illegible] [illegible] કરી લઈશ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] —
“[illegible] [illegible] [illegible] નહી. આ બ્હેન, હું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
“[illegible]!” [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] [illegible]

“મધુરી [illegible] [illegible] પોતાનો અધિકાર છે. [illegible],
“~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~ આ તો તેમનો [illegible]
“બેટા મધુરી, પણ હું [illegible] ગાવા લાગીશ.”

“[illegible] ન ગાઉં? પણ [illegible] તો [illegible] [illegible]
“[illegible] ન ~~[illegible]~~ ગાતાં આવડશે અને. એમાં તો [illegible] [illegible]
“આવે તે મધુરી [illegible] ન પડે!”

[illegible] [illegible] બે આંગળીઓ ધરી, [illegible] [illegible] તેને
કુમુદના સામું ધરી, ચંદ્રાવલી કહેવા લાગી: “બ્હેન, આ [illegible]
“[illegible]. આંગળી [illegible], [illegible]!”

ધીરે રહી કુમુદે [illegible] [illegible] [illegible].

“[illegible] [illegible], મધુરી [illegible] [illegible]. ત્યારે ગાઉં [illegible]

"તે ગાતો."

"અરે તમે બાપ. હું તારો ભાઈ ભોળિયો ભોળો"

"ફુદરી." અને ફુદરડ સાંકળ પડી.

ચંદુલાલની મડામાં ગયો અને ફુદરડ

મડામાં આવી ચંદુની પેઠ હતી અને તેમના પરમાલિક ઉપર

આવતા હતા. અને ઉપર તેમના ચંદુના મંડકા અને કિનારા ઉપર સાથે

ડાંગ ગામના પહાડ પહાડ ઉપર પહાડોની ગાળીના

ની જ આગળ પોતાનામાં ફેલાય રહેલ હતા.

ફુદરના ડાક અવાજ ના ગાજીના પડ્યું હતું અને સિંગને લેવા ફરતા

ફરતા કરવું હતું. ચંદુલાલની વિવિધ ગાળીઓમાંથી જુદી લેવા

ઠેરામાં આવેલાના જુદાજુદા એ

ગામ ઓના ઉજાગર અને ગળીઓનો ગાયકો પણ

પ્રિય અતિશય અને તેના માલિકોના ઘણાં હતાં અને તેમના આશ્ચર્ય

લાકડાં ઓના ફુદરડીના સંગાથો ફુદરાલ નાચતા

અને તે સંગાથને સ્થળે સૂકા ઉપર ગરજ રહી. ગાડ સ્થળોના

ઉછળતો નાચતો મધુરસ્વરોના ઉછળતો

લેવા કરી.

ફરીથી વારે ફુદરડ કોઈ ટૂંકર ફરીથી પ્રશ્નો

ફરી આમ હવે ફેરવવા લાગ્યો. પછી ઉપર ચંદની ફરી

હતી અને જુદાં ચંદાનાં ગામમાં ઓનો ઝગારો ઉપર

રહી જતો હતો, લાગતો હતો, ચંદાનો હતો, અને વાંકું તેડું પેલે

હતો. ફરાં ચંદની એવા તે એવો ફરેલ સુંદર લાગતો

હતો. ઉછરા ફેલ આંખ ના દશાને જોવા લાગતાં ફુદરડો

પ્રતિબિંબિત જોયા, ચંદરની મૂર્તિ

જોયા, ફરીને ફુદરવાળાં આવતા જોયા, પોતાની ગાયું ગોળી આવતા

"અરે! આ જોયો ફુદરડ કોઈ નહિ.

"મોતી જેવાં કુમુદદળમાં [illegible] ગુંથતા ચંદ્રના કાનનો શો
"ચંદ્રિકા જેવું જ સુંદર કોમળ રાખનાર મારાં પુષ્પ જાણતું તો
"એક જગતમાં જાગ્યાં છે. [illegible] એમની પ્રીતિની નદીઓ વાળ-
"વાની તો રહ્યો, પણ આ મારા હૃદયે [illegible] એમના હૃદયને કેવો
"દીઠું હશે! એમના કોમળ સ્વભાવ ઉપર કેવો ઘા પડ્યો
"હશે! એમની [illegible] નવયૌવનાને કેટલું લાગ્યું હશે! એમને
"[illegible] લાગ્યું કેવું આકળામણું થઈ પડ્યું હશે! એમની [illegible]
"દિવસ કેમ ગયો હશે! એમની રાત કેવા ઉજાગરા પણ હશે!
"[illegible] ઈશ્વરે એમના જેવા
"કુસુમમાં મુકેલા કોમળ હૃદયમાં હું દુઃખને કુમળિયનો [illegible]
"નાંખ્યા! એમના જેવા ઉદાર અને સ્નેહ હૃદયનો [illegible]
"જાણે મારા જેવી કાળ નાગણે દંશ દીધો! એમનો
"જેવાં [illegible]નો મેં પાપણીએ તિરસ્કાર કર્યો!
"આ [illegible] ગુણીયલ! હું મારી મા છું, પણ મારાં
"[illegible] દેવી તો [illegible] તારાથી સ્વપ્નાં
"પણ ન આવે એટલે મને ગમે છે અને દીઠું છે! એનું
"કર્યું તારાથી કરી [illegible] મેં એમનો જેવો અપરાધ
"કર્યો છે કે — ગુણીયલ, [illegible] તારે માટે મેં પણ
"ન લેવું જોઈએ. પણ [illegible] આવા મોટા અપરાધોને
"અને હું તો મારી રાંક દેવ પાસે જાઉં તો એમના
"જાણે જીવ આવે તો મને છાની શરમ લાગે! અરે, એટલો
"[illegible] ઘરના [illegible] દેખાડે કે [illegible] ગયાં નહિ એટલે
"મને ગમતી છે. આ પરમેશ્વર! હું તારે શરણે પડું
"તો મને કંઈ જેવો માર્ગ દેખાડ કે હું [illegible] રંકને હશે

C.33 પૃ. ૩૩

9-25-1944

A-34

"બાળોનું એ દિશ-રત્ન પોતાનું તેજ ન છુપે. મને મારી
"સૂઝતો નથી. મને શું સૂઝશે? મને તે બહારવટીયે
"નદીમાં ફેંકી આપી કે તું જાતે પડી? તું જાતે ભાગી જોઈને
"પડી કે ~~[illegible]~~ વિચારમાં કે વિચારમાં પડી ગઈ? વિચારમાં
"પડીને પડી કે ~~[illegible]~~ રેતી ભરીને પણ ~~[illegible]~~ ભરી ગઈ?
"મને કંઈ સાંભરતું નથી, સૂઝતું નથી, સમજાતું નથી, મારે
"મારાથી કંઈ કલ્પાતું ~~નથી~~ પણ નથી!"

~~[illegible]~~ ઘણી વાર જોતું જોઈ રહી વળી ઉંડું
જોયું તે પવનના લ્હેરો જોરથી સમુદ્ર પર અફડાતી સાંભળી, તો
"~~[illegible]~~ [illegible] જાગતા ઉઠી. "આજ શું કરો છો! તમે

"સરસ્વતીબહેન! કુમુદબહેન! આજ હું જોઉં છું તે
"મારે માટે ફરીને કલ્પાંત કરી સુકાં છો તે આ મારી
"ભાગી ~~[illegible]~~ ગઈ છું. પણ તમે તમારા બાળકીને સાથે મારી
"બાબતમાં બહુ કશો નહી હોં! તું ભાગી છું — કે — બહુ
"વિના વધારાથી કરવાનું નથી. પણ હવે એકને બચાવો
"કુંજ જોઈને જોવા દેજો. મેં એમના સુકાની માટે બોલાવો
"કરવાને જ આ કરું છું."

"તો કરતો મને મને હજૂર ભર આવતું, ન.
"કેરી તરફ ધૂન ભરી ઘણી ઘણી નાખતી?
"કુમુદબહેને બોલતા
"ફુઆનમાળાની સહ કરી મેં સમજી વાર સરસ્વતીબહેને
"ફરી હતું — તે ખોળામાં પિતાજીને બાળકોમાં ડોકીયું કરીને
"બહેનો શરમાઈ ગઈ હશે." ~~[illegible]~~ ઉભાતા
"મારા પૂજ્ય પિતાજી! ~~[illegible]~~

"ફરી ફરી, ~~[illegible]~~ પ્રિયતમનાં નામ બોલી બોલી, તમે ગિરાને
"આવાં ત્યાં મેં તમને ફુલડાં કોઈ જ ફેંક્યાં! ~~[illegible]~~ તમારું
"મારું ઘર છૂટી હું ~~[illegible]~~ આંખોમાં આંસુ ને તમારા ચરણ
"સહીને લોકલાજ આવ્યો! મેં મનમાંગીને તમને વાર
" વધાવી! તમને ફુલડાં!"

તે બોલું બોલી રહી. ધીરી વાણમાં એણે ઘ
ઘણું સમજ્યું ને બોલે આંખને દાબ્યું.

"હૃદયસ્વામી! બહુ તમે ફુલડાં જ! હું તમે
"દવા તે આંખને નથી જ ના! હું તમારા ફુલડિઓનો હું
"ભરેલ જ છે!?"
"ફૂલડાંને નાખે ફરી નદીએ, ફરી ફુલ ને ફુલાવે!
"હું પ્રારબ્ધની ફુલડું ફુલાવું! ક્યાં જઈ ત્યાં હારે હશે!
"~~[illegible]~~
"બહેનપણીઓનાં સહિત ચડડાં વધામણાં ફરી ફેંકી હતી,[x] [illegible] નથી!"
"હું જ આંગણા મારા છોડી ત્યાં ~~[illegible]~~ [illegible] નહીં ચિર ધરી!
"શાને બાળ કૈંયે ગુમાને, મા! ધરીર હું નહીં"
"મારા શિરલા ~~[illegible]~~ બંધ ન મળ્યું બાળે! ~~[illegible]~~ પતિની હું ઝાંખ [illegible]!
[illegible] હતી.

~~[illegible]~~ આ ત્યારે સહી સખુ મહાકાવ્યોમાં [illegible]
ધોળી ધોળી વાદળીઓ ~~[illegible]~~ ફરમાન તેની આસપાસ ના
ફરમાન તેના ઉપર થઈને ચાલી જતી હતી અને તે પ્રસંગે
વાદળીઓ વચ્ચે થઈને ચંદ્ર આવી દેખાતો દેખાતો [illegible] ચમકતા તેની
અને તારાઓના અને તેના અંતરથી ઝળકતું હતું [illegible] ઝરતા
વાદળીઓનો છે — ચંદ્રનો નહીં.

[x] બહેનપણીઓનાં પાલખવાળાંએ સહીયું વાગે ~~[illegible]~~ [illegible]
ઊભી જૂના કવિઓની કલ્પના છે.
~~[illegible]~~

આજની પણ આંખોમાં ચંદ્રની આ સ્થિતિ હતી તે
ફરી એના ચહેરાથી સમુદ્ર પર આવી ગયું વાદળાં
પેલું નીચું ચિત્ર દોરાયું હતું. એ ચંદ્ર અને એ વાદળાં જોઈ
બહાદુરની દ્રષ્ટિ ફેરવી આગળ લઈ ગઈ.

"આંખોમાં ચંદ્રને વાદળાંઓ ઢાંકે છે અને સમુદ્રમાં
"વાદળાંને વાદળાંઓ નવાં મોજાં ઢાંકે છે. હું તેમને આ
"સમુદ્ર છે અને મને નથી? આંખને આજ સમુદ્રમાં શું
"એવા નથી તો મને ફરી અટકાવવું છે!" પરાગ દૃષ્ટિ ફેરવી.

ધીરે ધીરે ફરીફરી આનંદ પ્રકાશ આનંદનું
એની આંખમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડતું હતું અને
પ્રતિબિંબ ઝાંખું હતું. એ આંખમાં નાના ફરી પડી
પડી દેખી નહીં. એ અહીં દીઠું હાથ ફરવા માંડ્યું.

"હં હં હં! હવે હું આંખોમાં છું. કહેતો નવા રહેતું
"ફરીને સમુદ્રમાં જોવાને આનંદ હતો તે
"પૂરો થયો — સમુદ્રનાં મોજાં ને આ ધરી હતી.
"દીઠું આનંદના હોઠ ફરી ગયું? પણ વિચારમાં છે તે
"આવું પણ લાગે છે."

એ નાદ આનંદ ઉઠ્યો અને પવનની પાણીની
પાણી ઉડ્યું.

"હા! નાદ આનંદ ઉઠ્યો કે પાણી
"ઉડી આવશે. નાદ આનંદ બોલ્યો કે
"આવશે. નાદ આનંદ ગયો — પણ — ...

"પછી ફરી વગાડે ને ફૂટલા કુદરત હતી ન હતી કરી
"નહીં! અગ્યારી ચંદ્રાવતીના ફોરમ ~~[illegible]~~ શિખરમાં
"આજ પડઘાવતું સદૈ સાદ વાગી રહ્યું છે ને પાપ ભાગ્યું. હવે
"કોઈ પાપ ~~[illegible]~~ રહ્યો નથી ફુલમાંથી સુગંધ ફેલાવો આવો આવો
"આગુના મંદિરમાં આવી ને માતુ મારી દેવાઈ છે. આવી પાસે
"નમાવી પ્રાર્થે ઘંટ સાદે સાંભળો; પણ હવે ~~[illegible]~~ [illegible]
"આવી તો ઘંટ નથી ના- ફિકર નમાવી ને વર્ષોની રીતે તે
"ઉભાવો; પણ આ સાધુઓને તો કોઈ જુદું કાંઈ નથી ના!"

કુદરતકુમારીએ હવે ~~[illegible]~~ પહેરીને કમાની સાથેના પગ ~~[illegible]~~ ધૂળવાળી ઉભો, ધૂળ ભાવેલી, રૂડે ~~[illegible]~~ કુંડળાની ગાંઠ વાળી, અને આવતાના મંદિર આવી ~~[illegible]~~ પાપનું સુખ કરી, ધ્યાન ધરી, ~~[illegible]~~ અને અતુરાઈ આવી નીચી હવે ભણી નદી સ્વરે ગાવા લાગી.

" ~~[illegible]~~ ઈશ્વર અને ઈશ્વરતાને નમો ભજો નમો
"નમો છે ને એ માતુ! આ સંસારમાં હવે અને ભજન આપ્યો,
"અને કેટલા વાર મહાત્માનો આશ્રય કરાવ્યો, અને આને નહીં ~~[illegible]~~
"મ્હારા મનમાં ~~[illegible]~~ અદ્ભુત ઉગ્રતા કરાવી છે કે ~~[illegible]~~ તેમની તો હું
"ફકીરી ~~[illegible]~~ કરતો હું પાપ નહીં અને આ ~~[illegible]~~ તમારી પવિત્ર
"સૃષ્ટિમાં ફરવાને હું ~~[illegible]~~ રંગ આપીને ભગાવો ~~[illegible]~~ ઘડવા પણ નહીં
"અને ઠેકાણે પણ નહીં. હા, માતુ, હવે હું તમારાં નિરાધાર અસ્પૃ-
"શિષ્યો પાપનાનો પ્રેમ કરું છું તેમાં નિર્ભય ન કરીએ. નહીં
"દેહ છોડવા ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ છોડવામાં પાપ નથી છે; [illegible]

"ભાગ્યમાં છે. પણ, મારા નસીબે આ સંસારમાં દુઃખ લખ્યું
"દુઃખ લખેલું છે એવું દુઃખ કોઈ પણ નરકમાં નહીં હોય — બાળ —
"બાળ, સંસાર અને તમારા મંદિર વચ્ચે
"સમરાંગણ ઊભું છે તો ગમે તેવું પણ તે ઊભું
"તમારા મંદિરની પાસે છે તે અરેરે તમારી પાસે
"આ સંસાર નહિ. બાળ, નહિ! નરકમાં પડવા કરતાં મરવાનું
"દુઃખને સહીને પાપ કરવાનું ગમતું નથી. સાથે તો રહેવા
"મૂકી દેવાં તમારી પાસે જ આવવાનું, માટે બાળ! હું તો
"દુઃખ ભૂલીને અને તમારી પાસે આવવાથી." બાળ, મને કહેવું
"ઈશ્વર આપે — અરેરે મારી છાતી" દેખાય."

"બાળ, હું દુઃખી છું, અંધ છું, પાપી છું, મારાં
"દુઃખોને સાથ લઈ, હું તમારી પાસે આવવા માગું છું. — મારાં
"આ સંસારમાંથી છૂટકારો મેળવી લીધો. બાળ, સાચવજો
"હિંમત મારું છું, સાચવજો, સાચવજો મારું છું, અને હવે મારાં
"દુઃખનો અંત આવ્યો સમજું છું."

ઈંદિરા ચિત્ર જોતી ઊભી અને રડી. આંખોની
કીકીઓ અને તે ચહેરામાં આંસુ ભરેલાં પાંપણો
તેનાં હૈયાને ભીનાં બનાવતાં હતાં. સમરાંગણ તો હૈયામાં
ભરપૂર ઝરતી ઝરતી ગાતી.

"પાપે ભર્યો આ સંસાર, દુઃખથી છે ભરપૂર,
"ભરેલો આ, તે પડશે આગળ! પાપે
"ભરેલા ખાડા, તે પડશે સમરાંગણ,
"પાપે છે આ સંસાર, આવે તે સમરાંગણ! પાપે
"દુઃખ છે સંસાર, સુખ સમજાયે!
"ક્રૂર છે આ સંસાર, હરાયું સમરાંગણ,
"... સખ! નથી નથી! પાપે

"ચાલ! ઘો દેખાડ, તમને હું શું બતાવું, ૨૦૬

G. 34 "દેખાડ, મને લઈ ઉપાડીને! [illegible]

ઉપર દિવસ આખો ઝૂરી. રાજમાતાની આંખો ચાર ન હતી. એ આખી રાત માતાપિતાને સંભારતી રોવા લાગી. અને આઠે જાંબલી [illegible] [illegible] લાગી — [illegible]!

"[illegible] ઉજાસે [illegible] [illegible], [illegible]!

"છેલા ફરું છું [illegible] — છેલા ફરતું ઝરણું!

"વ્હાલાં માતાપિતા તણું!

"મ્હારા વ્હાલા ઓ બાપ! મ્હારા વ્હાલા ઓ વીર!

"છેલા ફરું છું ઝરણું! છેલા ફરતું ઝરણું!

"ઘમઘોર ઘા! [illegible] [illegible]!

"મ્હારી વ્હાલી ઓ માત! મ્હારી વ્હાલી ઓ માત!

"ઊંચે ફરકી, ઓ માત! ઊંચે ફરકી [illegible] માત!

"વ્હાલે, સંભારી રોઉં [illegible]!

"માડી! ફરતી હું માડું! માડી! [illegible] સંભારું,

"મ્હારા કુળમાળા [illegible], [illegible] હૈયાનો [illegible],

"મને [illegible] [illegible]!

"[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible],

"[illegible] માતાને [illegible] [illegible] હૈયા રે [illegible]

"[illegible] [illegible] એ માતાપિતા!

"મ્હારા વ્હાલા ઓ [illegible]! મ્હારી વ્હાલી ઓ માત!

"[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] હૈયા રે [illegible],

"~~[illegible] [illegible] [illegible]~~!

"[illegible] [illegible]! [illegible] [illegible]!

"માડી! ફરતી હું માડું! માડી! [illegible] સંભારું!

"મ્હારા કુળમાળા [illegible]! [illegible] હૈયાનો [illegible]!

"[illegible] [illegible] [illegible]!

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible]!

આંસુની ધારા, ~~[illegible]~~ રોતી રૈન નાચતી
ઝૂલતી, ફૂલડું (કિનારાના બહાર) ~~[illegible]~~ પાણીમાં પડી ગઈ, અને પાણી
ઉપર ફોરમ ~~[illegible]~~ ફરતી લહેરાતી સમુદ્રની ધારા
ઉંચા ઉડી અને એ બધું [illegible] બહુ દરિયા આવી
હોય અને તેનાં આંસુ સાગરમાં ડંખાયાં હોય એમ હતું.

ફૂલડું લાગી હોય તેમ (પાણીમાં વહી) પાણી ઉપર ફરી ગઈ અને,
આંસુ લૂછી, ~~[illegible]~~ હવે કિનારે હવે ફરતી ફરતી અને
સાગર પાણીમાં ઉપરનાં માંડ્યાં. હવે ધારાને ઝુલા,
~~[illegible]~~ અને વળી નાચતું ઉભી રહી, ~~[illegible]~~
આંખ ફરકી, બોલી:

"હવે, મારા મને શાંતિ થઈ અને સાગરને
"મારો હાથ ઝાલજે! હવે મારી ધારા ~~[illegible]~~ સાગરના
"બાળી! હવે મારો છુટકારો નથી થવા!
"સાગરે ચંદ્રનું [illegible] તેજ,
"ગાજે સાગર સાથે નીર,
"વહે આંસુનાં ઉભાં કું નીર!
"નાચે નીકુંજ ~~[illegible]~~ - સાગરના તીર.
"બાળ પીધાં હેવા ફૂંકાર,
"[illegible] અને ફૂલડાં તારા;
"પીંછું નાચે પિયુજીને સાથે તેજ,
"[illegible] ઉમંગ ભરેલું તેજ.
"સાડું ઉમંગનાં વહે બાળ,
"સાગર ફરે ફૂલ ફૂલડાંની માળ.
"ઓઢું તારા ને છાંડું માન,
"ઝુલાવી ~~[illegible]~~ મારી! ફરતી માટે.

"જળ પેટે દીસે સંસાર,
"રૂપ ભરણું ત્યારી મેં, માર.
"~~હા! આ [illegible] છોડાવ!~~
"આહ! આ અજાણ દેશ છોડાવ!
"ભાર ભવનો ઉતાર!
"આ સંસારથી છૂટી જાવ—
"પછી ગમે ત્યાં જીવ લઈ જાવ! XX
"ત્યાગો તેને, તરું સંસાર,
"તો કેમ સ્વર્ગદ્વારનો ભાર?"

તેનો સ્વર બંધ થઈ ગયો. [illegible] પડતી હવે તે આગળ ચાલવા લાગી. તેની દ્રષ્ટિ [illegible] થઈ રહી હતી; આગળ, પાછળ, ઊંચું કે નીચું, તેને તે બંધ થઈ. તેના પગતે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], તેમ પડતાં [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] તેની ગતિ હવે તેની પોતાની ન હતી અને તેની [illegible] [illegible]. તેની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. તેની [illegible] [illegible] તો આવી [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] લાગી. [illegible]

[illegible marginal note]

XX Mad from life's history,
Glad to death's mystery,
Swift to be hurl'd—
Anywhere! anywhere
Out of the world!

Hood's Bridge of Sighs.

આગગાડી ચાલવા લાગી [illegible] એની સાથે [illegible] હતી
લાગી ત્યારે મન એનાં [illegible] એની સાથે [illegible]
ના પાણી, અને [illegible] એ સાહસનો ભય
પડેલાં આંકડું ગુજરાત પાછાં તે પહેલાં એ સાહસનો વિરોધ
ફરી લાવે આંકડું આગગાડી [illegible] આવતો હતો, અને [illegible]
[illegible]
પાછળના ડબ્બાના તાર [illegible] ઝુકઝુકતી [illegible]
છાતી [illegible] ઉપર [illegible] આગગાડી [illegible]
હતી. આગગાડી છાતી અને પાછળ [illegible]
[illegible] વાઢવા લાગ્યો તેમ તેમ શરીર પાણીમાં [illegible],
બહારથી ઘટતું હતું, અને [illegible] [illegible]
નાની મોટી [illegible] ઝૂલતી હતી.

[illegible] ઝુકઝુકતી [illegible]. દરેક [illegible]
ને પાણીની છાલકો વાગવા લાગી, અને વાગવા લાગી
[illegible] નવા [illegible] નવો સ્વર આવવા લા-
ગ્યો. અવાજ નાદ [illegible] તે ન હતો; કારણ કે સ્વર
બહારથી આવતો હતો. મનુષ્યનો સ્વર તે ન હતો, કારણ
કોઈ મનુષ્યનો સ્વર આગગાડીના [illegible] [illegible]
શકે ન હતું. [illegible] એ સ્વર આકાશમાંથી [illegible]
ની પેઠે [illegible] ઝરી પડતો હતો;
[illegible] ઊડતો હતો; પાણીમાં [illegible] અંત-
[illegible] આવતો હતો; પાણીમાં [illegible] ઉપર [illegible]
પૃ. ૩૫ હતો; પાણીમાં [illegible] આવતો હતો; [illegible] પાણીમાં
[illegible] [illegible] ઊંડાં [illegible] પાણીની અંદરથી [illegible]
[illegible] બહાર આવતો હતો; અને [illegible] પાણીમાં

સમુદ્રની ગંભીર ઉંડા ગર્જનાઓના અંદોલન સાથે હિંડોળામાં કોઈ અજાણ્યું મન ઝોલાવાનું હોય એમ એ રમતું [illegible] ઝૂલવા લાગ્યો. એ ઝૂલવાનું એ મન, એ ઝૂલવાનું મોજાનું [illegible] પળમાં [illegible] ઝીણા ઝાળમાં પેસવા લાગ્યું; પળમાં પાણી જાણે દેહ હોય, એવા પળમાં દેહ જે, એના શરીરમાં સમાવા લાગ્યું; પળમાં એની [illegible] આત્મા પ્રવેશદ્વારમાં ઉભરાવા લાગ્યું; પળમાં એની [illegible] હૃદયમાં દિલાસારૂપ થવા લાગ્યું; પળમાં [illegible] હૃદયમાં ઉલટ-ઉલટ થવા લાગ્યું; પળમાં એના આંસુને અને લાગણીઓને સ્ફુરાવવા લાગ્યું; એની આંખો, [illegible], [illegible], અને [illegible] [illegible] [illegible] ગાંઠવા લાગ્યું. એ મનનો ચાલ [illegible], એ [illegible] [illegible] હૃદયમાં, એ [illegible] [illegible], અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય [illegible] એમ [illegible] [illegible] [illegible] એ [illegible] સમજાવવા લાગ્યા.

"ધીમે ધીમે ચાલ તું ના થવા લાગે ગમ!
"મોજાના ધક્કા એવા છે કે પાણી હવે તું આવ! (ધીમે)
"હાંકો, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"શીતળ શાંતિ [illegible] મોજાના [illegible] હવે તું આવ! (ધીમે)
"[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] તું [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ ના [illegible]! (ધીમે)
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તું આવ! [illegible]

"રસભરવાળો તારા હજી છે આંખમાં ઝીણ વિચાર. ઉઠમ૦
"એકે તારા આંખમાં ત્હારા રાંક મુખડેરા બોલ,
"રાત રાચે તને રોતી ભાળી; મહાના પડદા ખોલ! ઉઠમ૦
"રાંકુ ઊભો છે ઓરડાને ઉંબરે દેવા ફૂલને ઉતાર;
"બેટા, બોલી છે રોતો હું? ત્હારે માજીનો આધાર. ઉઠમ૦
"આગરમાંથી પાછી આઉં, માજીનાં પાસે આવ;
"ભાઈ મારે છે બારણાં, બહેનાંની ભોગે સમળાયાં...
"આંસુ ત્હારાં લોઈ લે, બેટા, ડસકું હૈયામાં રમાડ;
"ઝૂંકુમ ત્હારે લખ્યું ન લલાટ, માતા માથે છે હાથ. ઉઠમ૦
"આજ ફરકતો હું, આંખે આંસુની ધારે રહે ન મારે,
"માજીનું હૈયું પણ ઝીણ ફૂલ શા હૈયાં ભરાઈ આવે. ઉઠમ૦
"માજીનું હૈયું પણ ઝીણ ફૂલ શા પાણી રેલાય;
"ત્હારા ફૂલનો આરો હવે તો આ પાણી રેલાય!
"ત્હારા ફૂલનો આરો હજી તો આ પાણી આવ! ઉઠમ૦
"માજી આંખે હૈયે તને; હવે, બેટા, હું પાછી આવ,
"અંદર આવો આળસરીબો દ્વાર ખોલ ચિતરામ,
"આંખ ભરીને જુઓ ફૂલડાં ફૂલોં ઝુલાવો, હસતી, ત્હારી માઉં! ઉઠમ૦
"આદરને લેશું, માજીને મીંટ ઢાળો હું, બેટા, બેટી;
"આદરને લેશું, માજીને માજી હસી રહે. ઉઠમ૦
"ભાઈ રે ફૂલડાં, બેટી મારા, માજી ન માજી હસી રહી.

ગાનારને અવાજ દૈવો ત્યાં ફૂલને પણ બારીક અસર થાતી, બોલવા લાગ્યો. ગાન વાદ્યું તેમ તેમ એ સમજવા લાગી, એની ગાન પૂરું કે થયું ત્યાં એના પર આગળ ચાલવા સમજ ના રહી. આવે રાત્રિને સમયે, બાળક એટલે, એકાંતમાં એ ગાન ગાન ~~અર્થ~~ ગાન શું કરે છે તે સમજાતું નહીં. ગાન કરેલ ગાનારી કરે છે. એ એકાંતું નિરાકાર ~~~~ રહેલ દિવો બોલ્યો તે ગાનારી અંદર એના હૃદયમાં વ્યાપી ગઈ અને એનો ~~~~ નિરાકાર

ફરીને ફરી નાંખવા. [illegible] કુદરતની રચના

[illegible] જુવાન ગુલામોનો ટોળામાંથી જંગલી સ્વરૂપ હાંકીને

[illegible] ગાળો દેવાંગનાઓના અંગોને કાંગર બનાવેલું જેવું

ગરદન તેમ શરીરનું ગાઢ જંગલી સ્વરૂપ કુદરત પોતે

[illegible] આકારોનો રૂપ ધરાવનાર જાણે અને હાડપિં-

જરના [illegible] આંખો ઘાટ પામી [illegible] હાડકાં

સુધા ફરી ફરી [illegible] લાગી. [illegible] ગુલામ

ઉપયોગના [illegible] આટલાંમાં ફરી રમકડાં દેવાં કે

[illegible] ઉપયોગ કરે છે અને [illegible] જંગલી

[illegible] [illegible] છે ત્યાં તેની [illegible]

[illegible] અને તેની આંખે [illegible] સુંદરતાના [illegible]

[illegible] કુદરતના શરીરની [illegible] અને

[illegible] કાબુ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] આવ્યો.

કુદરતના [illegible] [illegible] નીકળ્યો!

"[illegible]! [illegible]! તારો આટલો [illegible]

"[illegible], [illegible] તો હું [illegible] ન કરું તો [illegible]

"આપ છો." [illegible] [illegible] તેની આંખમાંથી

[illegible]. કુદરત [illegible] ફરી, અને સુંદરતા [illegible] [illegible],

[illegible] તેના હાથમાં [illegible] [illegible] [illegible],

[illegible] [illegible] તેની [illegible]: "હું [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"તે [illegible] [illegible] છે, મારી મા? સુંદરતા [illegible]

---

४४ विगलितहास्य [illegible]

[illegible]

[illegible]

ध्वनितिरिव निमिषविहीन [illegible] ।। [illegible]

"એટલે કે ટેવ રાખો છો પણ ~~[illegible]~~ મને કંઈ સમજાતું નથી

"—તો મહારાજ નહીં રહેવાનું રે મારી મા!" કુમુદ ફરી

ફુસકે ફુસકે, અને ~~[illegible]~~

ચંદ્રાવલી ~~[illegible]~~ મારી ને સ્વચ્છ રડવા લાગી.

એનું આશ્વાસન કરતાં મધુ માતાના આંસુ

ઉપર રડવા, એનાં નાનાં વસ્ત્ર બદલાવ્યાં, અને માતાની જેમ

પડતી મુકી હાર્દિક શાંતિ આપવા લાગ્યા. કુમુદસુંદરી કોઈ

સ્થિર ~~[illegible]~~ દિલાસો શરમાઈ અને માત્ર ચંદ્રાવલીની આંખમાં મારી,

એના ખોળામાં મ્હોં સંતાડી, ~~[illegible]~~ બેસી રહી; ~~[illegible]~~ એના

હૃદયના ધબકારાની ~~[illegible]~~ અને ~~[illegible]~~ આકુળતાની ~~[illegible]~~

ને સાથે ઘડી ઘડી ઊઠતો માત્ર ~~[illegible]~~ તે લાગતી છે અને

લાગતો છે એમ ~~[illegible]~~ કહું છું. એ બધાથી મધુ સાંભળી

ફરી વળી બેઠી અને એના મનનો ઉભરાવ ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ અને બીજી વાતોમાં એનું ધ્યાન લઈ

એમ ફરી ફરી ~~[illegible]~~ મધુ ~~[illegible]~~ કંઈ કંઈ વાતો કરાવવા

લાગ્યાં. ચંદ્રાવલીનો પ્રયત્ન સફળ થઈ ગયો.

એ પણ મધ્યરાત્રિ સુધી ચાલ્યું.

સર્વની વાતો ચાલી છતાં કુમુદનું મ્હોં તેમાં

ભળ્યું નહીં. અને એનું ~~[illegible]~~ વાત વાળી.

"ચંદ્રાવલીમૈયા, આપણા ગુરુજી ઘણાં તો નથી

"અતિથિ આવ્યા છે, અને ગુરુજી તેમના ઉપર ~~[illegible]~~

"પ્રસન્ન છે"

કુમુદ કંઈક સાંભળવા લાગી.

"ભક્તિમૈયા, તે કોણ છે અને ~~[illegible]~~ ક્યાંના છે"

"ફરી તેમના ઉપર ~~[illegible]~~ કટાક્ષ કરીને
"કેદ ક્યાં?" ચંદ્રકાન્તને પુછ્યું. ઉત્તર સાંભળવામાં
કુમુદનું હૃદય લાગ્યું.

ભક્તિ— "એ અતિથિનું નામ સરસ્વતીચંદ્ર છે."

કુમુદસુંદરીના શરીરમાં [illegible] [illegible] [illegible].
તે સફાળી ઊભી થઈ અને છાતીએ હાથ મુકી ગાભ-
રાવા લાગી. ભક્તિમૈયા વાંચે.

"મહાત્માએ એ પુસ્તકનો ~~[illegible]~~ નિબંધમાં
"સરસ્વતીચંદ્રે લેખ કર્યો અને એ લોકમાં [illegible] ઉપરથી
"પ્રકાશ કર્યો તે તેની બુદ્ધિ અને વિદ્વત્તા ઉપરથી જણાય."
"પ્રતિપાદન કર્યો તે તેની બુદ્ધિ અને વિદ્વત્તા ચંદ્રકાન્ત

કુમુદસુંદરીને બાજુ ઉપર બેસતાં બોલી, ચંદ્રકાન્ત
બોલી. "મને લાગે છે કે હવે આપણે [illegible] સાંભળવા
"લેવાનો આરંભ કરીએ. ભક્તિમૈયા, ભક્તિ
"એક મૂર્તિ ~~[illegible]~~ વિચારે [illegible] આકાર છે
"જેમ મૂર્તિ આકાર મૂર્તિ એ સાકારમાં સમાયલી છે,
"તેમ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ પ્રતિમામાં, સાકાર
"પ્રતિબુદ્ધિ ~~[illegible]~~ વિચાર [illegible].
"પામેલો છે. આપણા લોકો કુળની [illegible] નાશ
"નાદ અને ગોરખનાથ વગેરેના ફકીરો નાદ કુળને નામ
"ઓળખાય છે. એ બે મહાયોગીઓના શિષ્યો એ આપણાં
"મંદિરો ઉપર ઉપદેશ કરેલો છે.
"તેવાં સાધારણ મનુષ્યોને માટે પરમયોગનો ઉપદેશ
"તે એવી રીતે કે એને પર નામ બાંધવો અને એ
"બહાર કરતી ઈન્દ્રિયોમાં આવતા પામેલ અંતઃકરણની વૃત્તિઓ
"એ ઊંચા પરમાં ગુપ્ત કરવી અને એ વૃત્તિઓના સાધુને
"પરલોક [illegible] એ પરમાં જ પ્રતિબુદ્ધ કરવી એ રીતે વૃત્તિ-
"એ લોકો જ ગુપ્ત કરાવવાની: એટલો યોગ સાધવો [illegible].

"એ પદનો અર્થ પાછળથી કરવો અને ફરી તેમાં [illegible]
"પદાર્થોની પ્રતિષ્ઠા ફરી ફરી યોગ કરાવે છે. એ પ્રમાણે
"એ પદનો [illegible] બીજુ ભાગનો અર્થ [illegible] માં ધ્યાન યોગ કરવો.
"અને પદનો ત્યારે ફરી નિરાકારમાં યોગ કરવો. આમાંથી
"પ્રમાણે આરંભના યોગમાં પણ કઠિનતા પડી. ત્યારે
"હિંદુધર્મે આકારને પ્રત્યક્ષ રાખી હિંદુઓના વિદ્વાનોએ તેમાં
"પ્રતિષ્ઠા કરવા માંડી અને એ પ્રતિમાના સત્યસ્થાને દેવદર્શન-
"[illegible]ની પ્રતિષ્ઠા કરી દીધી. [illegible] મંદિર! ત્યારે જુદા
"યોગ [illegible] આમ પ્રતિમાયુક્ત યોગ આરંભકોને આપવામાં
"મનુષ્યોને માટે દર્શાવ્યો. પુરુષોને માટે શાલિગ્રામ,
"શિવલિંગ, આદિ [illegible] ગોપ [illegible] સ્ત્રીને [illegible] એ પણ તેને પુરુષ.
"પદના યોગ તથા યોગ [illegible] દર્શાવ્યા [illegible] યોગ દર્શાવ્યા.
"પ્રાય તેને માટે [illegible] દેવના આકારના [illegible]
"આપણા સ્ત્રીઓની [illegible] ભક્તિને માટે [illegible] સુંદર સ્ત્રી-
"પ્રતિમાઓનો યોગ અનુકૂળ ગણી માતાની [illegible] સર્વ સુંદર
"પ્રતિમાનો યોગ દર્શાવ્યો છે. [illegible] ત્યારે [illegible] માતા [illegible]
"પદાર્થો [illegible] સર્વ પ્રિયતમ, અને [illegible] પ્રતિષ્ઠા
"માતાનો પુરુષ : એ સર્વની માતાના રૂપમાં
"ફરી તે અને [illegible] એ યોગથી આ [illegible] સંસાર [illegible]
"નરી ના. પરયોગના [illegible] યોગ [illegible] યોગ [illegible]
"માતાના સ્વરૂપનો [illegible] માતાના હૃદય-
"ભક્તિ યોગ સાધવાનો ગણાવ્યો, અને [illegible] પદાર્થોની પ્રતિષ્ઠા
"ફળમાં સર્વ [illegible] પ્રિય [illegible] ગણાવ્યો.
[illegible] નિરાકારનો ભક્તિયોગ [illegible]

કે [illegible] વિદ્ય[illegible] યોગ [illegible] સાધ્ય [illegible] યોગ સાધ્ય.

"સુંદરી, માતાના સોગંદ આ સુન્દર રહસ્ય કહે સાંભળ.
"હું એ સોગનો અધિકારી છું, સંસારવ્યવહારનો નથી જાણતો.
"મ્હારા હૃદયનો પુરુષ આ ભાગથી હું પ્રત્યક્ષ દેખાડું છું.
"માતાના અભિયોગથી એ સોગને પાળીશ. માતાની
"દીકરીઓને આ સોગમાં નહી પડવાનાનું કામ છતે નહી
"દીકરાનું કામ. પરણેલા પુરુષોને
"ગોપિકાઓ શ્રીકૃષ્ણ પાછળ ફરતી હતી તે
"આ રહસ્ય સમજાતે ત્યારે ઇન્દ્રિયોને પરણેલા
"ભોગેલા પદાર્થો જ્યાં હોય ત્યાં રહેવા દે અને તેમને ત્યાગ
"તેમના પ્રતિબિંબ માત્રમાં ત્યારે ઇન્દ્રિયોને હૃદય
"અને એ સોગથી અભિસારિકા કર. સારાંશ કે
"અભિ કરતાં હતા!
"વાટ જુએ અંતરાં રાંકડી, ઊભી ઊભી વાટ જુએ પોતાના હૃદયમાં
"અથવા શ્રીકૃષ્ણની વાંસળીનો સ્વર અને ભણી
"જેવાં ગોપિકાઓ ઊભી હોય તો ઊભી ઊભી
"હોય તો બેઠી બેઠી, રાત્રે કે દિવસે, ઘરમાં કે
"વનમાં, આસરે કે પરસ્પર સ્વપ્નમાં શ્રીકૃષ્ણનો સોગ
"પામતી હતી. શ્રીકૃષ્ણ અને એ ગોપિ-
"જુદાં નહી. શિવજી અને પાર્વતી જુદાં નહી. માતામાં હું
"ગુરુનો શ્રીકૃષ્ણનો સોગ પામતી હતી તેમ
"મ્હારા માતાપિતાનો, પ્રિય પુરુષનો, શ્રીકૃષ્ણનો, અને ત્યારે હવે
"અર્વ કોઈ સુન્દર વસ્તુનો સોગ પામું છું. પરણવું શાનું! હવે
"કુવો હવાડો કરવાનો કે નદીતીરમાં ત્યારો હવે,
"મ્હારો કુવો, ત્યાં હવાડો, ત્યારી નદી,

“જ્યારે જીવવું હોય ત્યારે આતુરતા અને મરવું હોય તો ત્યારે
“મરણ-સર્વ વસ્તુ– હવે હું મારામાં ~~[illegible]~~ સમાઉં,
“ગઈ ગઈ છે અને તેની મારામાં પ્રતિષ્ઠા કરાવે.
“~~[illegible]~~ હું જ્યાં જાઉં, જે કામ કરતો હોઉં, જે વિચાર કરતો
“હોઉં, જે વસ્તુ દેખતો હોઉં, તે સર્વ સ્થાનેથી, તે સર્વની
“પ્રતિષ્ઠા મારામાં કરી છે અને અમર સંભાળતો રહીશ”

આ સોગવાતો કરતાં કરતાં સુંદરવનને માથું [illegible] હોય, તે
આત હાથનું હોય, મારાનું એનામાં જ આવ્યું, વાણીમાં ઉતાવળા
એના મુખ ઉપર તેજ આવી ગયું, એની વાણીમાં [illegible]. એના અધર ભાણી
આવી, અને એના અંતરમાં આનંદ આવ્યો. એના [illegible] આંખો
રહ્યાં ● સાં ઝૂંપડીમાં સર્વ એનામાં ભળ હતાં અને બોલી.
એ [illegible] આંખ દીઠી. ~~[illegible]~~ તેને [illegible] ધરી. [illegible] છો. [illegible]

“સુંદરવન બોલ્યો, નહિ આજ [illegible] જ આવ્યો છું.
“~~[illegible]~~ હું પાછો આવ્યો તે માણસો [illegible] માણસના [illegible]
“● હું આજ સ્થાને મરણ [illegible]
“શિવ હરિ.”   “[illegible] છે ત્યારે

લલિતમૈયા બોલી ઉઠી :
“આવો નહિ જ આરંભ કરું, અને તમારા દુઃખની પાછો [illegible]
“વાતોના બ્હાર નીકળો માણસના અરણ્યને.”
“ગાઝલી નહિ જ ગાય અને માણસને આપી.
“હા! હા!” સૌ બોલી ઉઠ્યાં. [illegible] વાર [illegible]
~~[illegible]~~ સુંદરની આંખમાં રહી, [illegible] સૌ [illegible] આંખો
રહી, એના ઉજાસની ચાર બાજી સૌ

જોઈ રહ્યાં, અને કુમુદસુંદરીએ આંખો મીંચી, અને પછી નિદ્રા-
માંથી જાગતી હોય તેમ ચીસો પાડી ~~[illegible]~~ રૂઠલી, આંખો ઉઘાડી,
માતાના સામું અજાણી ~~[illegible]~~ જોઈ રહી, હાથ જોડી, ગાવા લાગી, ~~[illegible]~~
ગાતાં ગાતાં રોવા લાગી, રોતાં રોતાં ગાવા લાગી, અને ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ એના આંસુના પ્રવાહ પડતા અને સ્વર
જાણે કે સ્વર~~[illegible]~~ પ્રવાહ પડતા આંસુ જાણે
તે કુમારી ફેંકી દેતી હોય એમ ન હતું. સર્વ અંગમાં ~~[illegible]~~ જાણે
એની ભરતી ડોલવા લાગ્યાં, અને સાથે એની દૃષ્ટિ, એનાં
આંસુએ, અને એના રોવાને, પણ ડોલવા ~~[illegible]~~ લાગી.
અને કોણ જાણે ક્યાંથી વાત કરીને ગાતી!

"માગું ! ~~[illegible]~~ કોઈ જોગી મળે ને વાત કરીને ગાતી. માગુ"

"જોગી આગળ હું, હું મૂળ કુમારી ! – એમ કરીને ગાતી. માગુ"
[illegible] ચિત્ત ઘેર જોઈઓમાં મળે તો તે કલા સ્વરમાં ગાઈ
[illegible] ~~[illegible]~~ આંખથી, અને પડતાની
દિશે, એની માતે પોતાની ચિત્તવૃત્તિને ~~[illegible]~~ આંખથી, અને ગાવા માંડી.
[illegible] મનમાં નહીં આવે. તેની સાથે [illegible]
[illegible] ગાતા પર હાથે,

"દિલમાં લાગે કોઈના સુંદર મુખ ગાતાં પર હાથે ! માગુ

"કુમુદ ઉઘાડશું મેં મૂકીને, વાત કરીને લાગે ! માગુ" [illegible] તે
[illegible] કરતા પર આગળ [illegible] રાખી-
ભેર ઝીણી સાથે [illegible] – આમ મુગ્ધ થઈ ગાતા
[illegible] ડોકિયાં ઉભી, તે ગાવા લાગી. [illegible] કર તું ન જોગી!

"રાત પડી ત્યાં કુંજ પડતી, – જોગી કર તું ન જોગી ! માગુ"

"ચંદ્ર ચોરી તું ગઈ અમાસની ! નહીં આવતાં ચાંદની ! માગુ"

"રાત ચોરી તું રહી ગઈ ! પાંખ ન મારતું [illegible] ! માગુ"

"રૂઠી રૂઠી ! ચંદ્ર અમાસની ! પાછો તું મળે આવતાં ! માગુ"

"માગું ! મને કે જોગી સાથે કરી ગયા કોઈ આવી;

"હું સંતાની કુમારીને જાણી રાત્રિ તારા. માગુ"

"હું સંતાની કુમારીને જાણી લાગી; લગ [illegible] લાગી;

"માગુ ! મને શું સ્વપ્ન આવે, [illegible] [illegible] લાગી. માગુ"

"તો મુકે [illegible], પોરે [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible] = [illegible] [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible]

"એ સુંદર સિતારો જુદા મેં માતા ક્યહીં છોડી,
"ઘડી નદીમાં, ઘડી વનવિદિમાં, પણ રહી જ્યોતની ઘેરી; માતા.
"લેડી* રહીની ફુલકો ફલેક નહીં, ન ફુલો નયાની ફૂં તો,
"મરણનું સુખ પણ ન લેયું ફુલાવ! આદર માતાની શું કરું, માતા
"માતા, મ્હોટી છો; શું કહીએ? આકુળ ફુલ ન નથી!
"રહેતી કરતાની જીવ ક્ષિતિને દેતી કાંઈ ઉદાસી? માતા
"કરું જીવ ન કરે ફુલનું; માતા, આવવું દેતી ફળે?
"સાંકડી ટેકરી સાંકડું મરણ ન માગે: તમ જાય કહે છે ના કોઈ? માતા!"

એના દીવાદાંડીના ઉદ્ગાર ફૂલની ફૂલડીની વાસના માતા ફૂલમાં લઈ ગઈ. રહેતી હતી અને એને ઊંઘ લેતી મઠના લાગણીમાં સાગરમાં નાંખતી હતી. અને હતી તો દીવો વાદ લઈ ગઈ, રહેતી રહેતી, સમાધાન ન દીધું, લાઠું લઈ હતી, અને એને કુદરતે માતી ઉદાસી નાંખી સાંકડું જુદી રહી પણ, અને સાંભળી રજતાં નાંખતી માતા જુદી ઉદર સહી પડતી હતી માતા ને સાંકડાં રજતાંતો અતીતની નજામાં પડીને નાના માતા જુદા લાગણ પણ આવી નવા લાગણ અને રાજું પણ એ લાગણના સ્નેહમાં નવા લાગ્યું.

"હા માતા! તમે આ સંસાર કહે તેમાંથી જુદી
"દિવસો મેં સાંકડું મરણું માગ્યું, પણ લાગણ
"જુદાઈને તેનો અર્થ ન નીકળ્યો અને તેણે
"તેને લાગણી લાગણીને ફૂલડી જુદી તેને આપતા
"સંગ્રહ
"સ્નેહનું લાગણ પણ મ્હારા ફૂલમાં ન ન નીપજ્યું!

* લેડી = લાગણ-

"માળી, જેણે હજી નથી પગ ન મૂક્યો તેની

"હૃદયનાં ઉંબરા તમારી પાસે નોકરી માગે છે તે કહે

"કરજો! ક્યારે બાગમાં અને બાગબહાર [illegible] મારાં કોઈ.

"પહેલું નહીં ત્યારે તમે મન રંગ આનંદને આવકાર આપો છો તો

"શરીરના એ ન કામ છે કે સંસાર જુઓ છો તે ઈશ્વરી

"બાગીચા ન સાચો છે અને બાગમાં ફૂલનાં તેમ બાગમાંથી

"નોકરીનાં, [illegible] હે ઈશ્વરી, ત્યારે ન સ્વપ્નાંમાં રંગ [illegible]

"સંસાર [illegible] કહે છે અને આમ આનંદે આપના ફૂલ[illegible]

"બાગને [illegible] ન ભરે છે. તે [illegible] હે બાગમાં!

"[illegible] [illegible] સાંકડાં [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible] ફૂલ[illegible] [illegible] પડે છે

"નાં પાંદડાં ખરી પડે છે અને ડાળો લાલી પડે છે [illegible]

"તેને ડાળે ફૂલો આવને પહેલી [illegible] ડાળના [illegible]

"ત્યારે [illegible] ત્યારે [illegible] લાલી ડાળના ફૂલ—

"ફૂલોનો આનંદ — અને નાડનાં [illegible] આમાં

"[illegible] રૂપે તેમ [illegible] ત્યારે રંગ [illegible] આપો

"[illegible] [illegible] [illegible] અને આ [illegible] [illegible] ત્યારે,

"માટું [illegible] ઉંબરા ફૂલની ડાળ [illegible] અને ત્યારે ન

"હે બાગવાળી, એ ત્યારે ન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"ફૂલની સંતાને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તો મારા બધી

"મન ત્યારે સ્વપ્નાંમાં [illegible] ન પડે તો [illegible]

"[illegible] ફૂલો, વાહ! [illegible] બાગમાં! માળી!

"[illegible] [illegible] હું ત્યારે આવવાનો [illegible] [illegible]

"બાગનાં પાંદડાંમાં મારા સંસાર [illegible] [illegible] [illegible]

"સાંભળ ત્યારે ભિખારણ ભિખારણ સ્વપ્નામાં સંતાયેલી નાચતી ભિખ

"મ્હારા મનને [illegible] લઈ ધપાવું તો તે ઉભય ભિખારણનું

"દુઃખ હોઉં ન હૃદય બે અને, તેડુંલખાણી સંસારને તજતો, હું ત્યારા પદને [illegible]

"[illegible] ધપાવવાનો અનુભવ કરું છું — અત્યારે હસું છું — એમ ન

"સર્વદા ઉરબલને. [illegible] ધપાવ! મ્હારે એટલું ન જોઈએ

"હાસ્ય કે આચારની ભિક્ષા રમણીતલવૈરાગ્યના એવા પ્રેમ

"ઉભરાતાં ઉભરી નાઠ નહીં, વાળવીના ટુકડાઓ પછી ભિક્ષુના

"ભિક્ષુ ભક્તુરી ત્યાગ ફેલે તેને હૃદય અને મને

"સર્વસ્વની સાંકળામાં પાણી ભાગ્યાને નથી એવું દેશ નહીં,

"[illegible] ભીંજાવાના લાગ પછી દાઝવાની ઈચ્છાથી આવે

"તરસી તે તરસી રાખે નહીં, સ્વપ્નના સુખ પછી

"[illegible] ઉઘાડી આંખે વાળી લાગત કુદવાની અલબેલી

"પછી પાણી આવેલી સ્વપ્નો આ રૂઝતી એવું કરે નહીં—

"પોતાની [illegible] ભયંકર ભિક્ષાની પ્રતીતિ કરાવે

"એટલું વરસાવ તમારી પાસે માગું છું!"

આટલું બોલતાં બોલતામાં કુમળાં આંસુ

ભેદ થઈ ગયાં હતાં અને ગાલ ઉપર માથું નેત્ર ઢીલાં

દીવાને મૂકીને સળગતાં હતાં. એની સ્વર ફરી અને બેઠી

થઈ ગયો, [illegible] અને એના હૃદયમાં નવું બળ આવ્યું.

એનામાં નવા પ્રાણ આવ્યા અને આનંદ રંગ અનાયાસે ધસી

આવી [illegible] થઈ નવું સ્વપ્ન ઉઘાડવા કરવા લાગી. એનાં

એનામાં એની સુખમાં, અને દુઃખમાં નવું તેજ આવ્યું,

. અને તે સર્વ એનાં મધુર સંકુચાયેલાં પ્રસંગની નવ

એવી પોતાનું કાર્ય આરંભ્યું.

"જેટલ સુંદરી, છે તેં માતની પ્રાર્થના ~~[illegible]~~
"ચમત્કારે અનુભવ્યો - માતાની આ પ્રતિમાના યોગનો
"આંઠે તેં સાંખ્યો. હવે માતાના ~~[illegible]~~ સાકાર મહત્ત્વનું
"~~[illegible]~~ અને નિરાકાર સ્વરૂપ [illegible]
"[illegible] ને સાંભળ અને ત્યારા હૃદયમાં ઉતાર."
"સાંજોતિનું [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible], [illegible] વરદાન, [illegible],
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible],
[illegible] સુંદુરાયણ [illegible] [illegible] [illegible] લાગી; [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~
[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]; ~~[illegible]~~ લાગી.

++ "માજ! સાકાર ને નિરાકાર છો!
"અદ્ભુત ત્રિભુવનમાં એક વ્યાપ્ત છો. માજ૦
"સંધ્યા સાવિત્રી છો, સવિતા આપ છો,
"ગૌરી દેવી પરમાનંદ દાત્રી છો. માજ૦
"માજ! સદ્રૂપે દેખાય અદ્વૈત છો,
"દેવી તો ત્રિગુણી છો, રાજરાણી છો. માજ૦
"માજ! વૈષ્ણવી માયા નામ જ છો,
"બ્રહ્માંડ-પ્રતિષ્ઠા નામ જ છો. માજ૦
"સર્વ ~~[illegible]~~ ભૂતની ચેતના દેવી છો,
"સર્વ ભૂતની બુદ્ધિ દેવી છો! - માજ૦
"સર્વ ભૂતમાં નિદ્રા રૂપે વસો!
"સર્વ ભૂતમાં છાયા રૂપે રહો! માજ૦
"સર્વ ભૂતમાં શક્તિ રૂપે ઉભાં!
"સચરાચર ભૂતમાં રૂપે ઉભાં! માજ૦
"જાતિ, ક્ષાન્તિ, લજ્જા, ને શાન્તિ તો,
"ક્ષુધા, ~~[illegible]~~ વૃત્તિ, લક્ષ્મી, ને કાન્તિ, તો, માજ
"સ્મૃતિ, ભ્રાન્તિ, દયા, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, તો,
"ઇન્દ્રિયોની વળી અધિષ્ઠાત્રી તો. માજ૦

++. સપ્તશતીના ચંડીપાઠ ઉપરથી. રાગ - "[illegible] [illegible] ગુર્જરા!"

"ચિતિ-રૂપે મહા-માહેશ્વરીમાતે ! ૧૮-૩
" માડી! ઈશ્વરી! પરમેશ્વરી તું તે! મા૦
"મરુતમાં સર્વ દેવોમાં દેદીપ્ય
"મહાલક્ષ્મી નિર્મળા ભવ્ય દેહ છે! મા૦
"દેવી પુરુષરૂપે દેહ ધરી ગઈ,
"ભક્તિ તે ન જાણે માતાની ગતિ! મા૦
"નેતિ નેતિ કહીં નમન કીધાં તેને;
~~[illegible]~~ મા૦

અનેક સ્વરૂપે ધારી ~~[illegible]~~ કરી છે / માડી રહેલ
"રૂપ, ભક્તિ, યોગ, વિવેક, જ્ઞાનથી,
" ~~[illegible]~~ દાખવ્યા! મા૦

"શાંતિ ધરો મા)

"સર્વ સત્યમયી જાગતી માડી છે!
"નિરાકાર સાકાર સકલ તું! મા૦
"સ્વધા, સ્વાહા, વળી વષટ્ આ, તું!
"સુધા નિત્ય અમૃત સર્વાધાર તું. મા૦

પૃ. ૭૭
૧૯૩
૩૧

"માત માતા પ્રકટ ક્યાં તારો છે!
"શેષ શયન શાંઈ વાલી તારી છે! મા૦
"વાણી તારી તો મન પણ હારવું!
"છે નિરંજન તે નિરાકાર તું! મા૦
"સ્ફુરિત પાદ ભક્તિ સુંદર વાણી!"
"માતા સકલ પડે તે ભક્તિ ભણી! મા૦

"માતા શક્તિમાં સુધાશક્તિ છે!
"માતા ભક્તિમાં આનંદમયશક્તિ છે! મા૦

આ પ્રમાણે ગાન પછી ગાન કરી ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ ગાતાં સર્વ ભક્તો શક્તિની પૂજા કરી સ્તુતિ ગાવા લાગ્યા ... માતા-પિતા રૂપે, માતાના સ્વરૂપમાં ... આ સકલ પદાર્થોનો ... ભક્તિ ... સર્વ ... ભક્તોના પાણી ...

ભૂમિની રક્ષા કરી અને સંસ્કૃતિને પોષી લીધી,
ગુંજી ગઈ.
મધુરનાં ગીતોનો ઝંકાર તેમની ઇતિહાસોને રંગ
કરવા લાગ્યો, અને તેના નવ-ચેતને સાથે લઈ ઉડતી
પવનલહરી તેમનાં શરીરમાં નવા ભરી નિદ્રાલોકોની
વિલાસરીતે ફરવા લાગી.

અહીં તેમ સંભળાયું ન સંભળાયું હતું ત્યાં ફરતે
ધોવાનાં તેમનું રૂપેરી ઉજાસ અને સાગરોમાંના સંદૂરવિમ-
માં ફરકતા સૂર્યની પ્રતિજ્ઞા કરી. એ ચીતરાં રોકીને
નાત કરી. તેમણે નવાનાં ભાવિનૈયાનો ભાવનાનું સાંભળી
તે જ રાતે ચંદ્રાવતીએ ધારણ ફરવાનું અને સાંભળી ઉભી.

"મધુરીની આંખો ચંદ્રાવતીની આંખો જેવી
લાગે છે!"

"મધુરી, તું ... ધરાવતી એવી વાતના
"ચંદ્રાવતી બહેન, ... આપણે તું ભવિ-
"ઉજાસના હજી છે કે ... કહે
"મૈયા સાથે મધુરીનાં દર્શન કરવા લાગે."
"ચંદ્રાવતી-
વાતો સાંભળવાં ભવિનૈયા લાગી.
"મૈયા, મધુરીને ધારી સાથે ન ... કહે?"
"મૈયા, મધુરીને ભાવી સાથે તેના વચન ... કહી
સંધ્યા.— "પણ મૈયા, ... કરી
"... ગિરિરાજ ઉપર ચડી રહેશે? ... વિજાવાને પામવું
"કહે અને વિજાવાનો આવવા લાગે ... આવી
"પછી."
કુમાર— "ભાગ્ય મને ... નથી આવી

"શું?"

કલિકા— "આપશો જ. અને [illegible] આ [illegible] નાણું
"સરલા મોટી કરી તો [illegible] ત્યારે ત્યાગી શરણે સુંદર આપણે
"અને આપણા હાથમાં ઉપાડી લઈશું — ત્યાગી [illegible] યુવકપણે
"માતાજી ઉપાડી લે તેમ. કુમારી ગુર્જરી! આપણે હવે
"શરીર ત્યાગ નવીનો આપ યોગ ધર્મ ગુર્જરને દેખાડે
"ગુર્જરતાનો યોગ અને ગુર્જર કરે છે! સ્વતંત્રતા
"મૈયા! આ સ્વતંત્રતા અખંડ રહેશે."

"એ સર્વ નમાવી શીખો યોગ જ છે.
સુંદરા— "પણ મૈયા, કુમારીને મારી પાસેથી છૂટી કરવાં મારી
"ઇચ્છા રહેતી નથી. એના હૃદયમાં કુસુમનો ભાર
"હજી ઉપડ્યો નથી અને અમારામાં એને માતાજી ઉપાડી
"લેવા ઇચ્છતી નથી. [illegible] આમ જ લેવું છે. નમાવી લેવાની
"વાત તેમ નથી એના હૃદયમાં
"એ ઓછી પડશે, અને માતાજી દીધેલ કરેલા. માટે આપ-
"ના મની લેવાથી આવશે એવું મને લાગ્યું છે."
"તો એને હરિયા જ રહે."

કુસુમ— "સુંદરાબહેન, જો માતાજી આમ જ માતાજી
"એ લોકો [illegible] લોકોને ઉપાડી કરતી છે તો જ માતા
"એવી જ કૃપા કરી કરશે. મને મારા હૃદયનો ઉંડો વિશ્વાસ
"[illegible] આપણા લાગ્યો છે."
"મૈયા અને એને આવશ્ય લઈશું. સમુ-

કલિકા— "મૈયા અને એને નાના છે
"[illegible] ડુંગરની ગુર્જરતામાં મહાલક્ષ્મીનો જ નવો
"અને [illegible] માતાજી એ ગુર્જરતા [illegible] પ્રકૃતિને આપણે જ આવી
"લઈ આપશે. [illegible] એને ત્યાગી જુદાં આપણે પણ સહ્યે
"મહેર દીકરીનો બોજ વેઠવો પડશે. અને એને

ઈશ્વરને મારે. પણ ના ના! મારા [illegible]
"તમારા હાથમાં છૂરી."

સર્વ નિદ્રાવશ હતાં. [illegible]
ફૂલ પણ નિદ્રામાં પડી. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] થયા, [illegible]
પડી, [illegible]
રહેવા લાગ્યા.

[illegible] હતાં. [illegible]
[illegible] ઉપર [illegible]
[illegible]
[illegible] છે [illegible]
[illegible]
[illegible] છે, [illegible]
[illegible] છે, [illegible]
[illegible] છે [illegible]
[illegible] છે, [illegible]
[illegible] છે – [illegible]
[illegible] – [illegible]
[illegible]
"[illegible]" – [illegible] છે, [illegible] છે, [illegible]
[illegible]
[illegible]

કુદરતી જુએ છે, ~~[illegible]~~ જેમાં તેનો ભય છે—તેના
મૂળ છે—તેનું સર્જન છે, જેને ઉપરે આવી ફેલાવે
આવે તો એ કુદરતીમાં જુએ ભય આવે ~~[illegible]~~
એવો જોડો કુદરતી તો કુદરતીનો ભય ભાવ એમ છે! એ
પણ સમુદ્રમાં જોડો ઉપજે છે અને ભરેલ રંગ આપ કુદરતીના
દેહોમાં તેનું દૃશ્ય ઉપજે છે—આ બે ભાવનાઓ રહી
આવી આકૃતિઓનો ઇતિહાસ છે [illegible] દેખાડે
છે! કેમ કુદરતની એ કૃપાળુ આ મહાસ્વરૂપ આપે
કેવો હતો, અને સમુદ્રમાં તે ભરેલો હતો—ભાવ હતો,
તે પણ ~~[illegible]~~ કુદરતનો રંગરંગ ~~[illegible]~~ ભાવ છે, ~~[illegible]~~
[illegible], [illegible], [illegible] અને [illegible]
સાંભળતો હતો.

"જોડી, ભાઈ, જુડતા ભારે રે! [illegible]! [illegible]! [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible], જોડી ન [illegible] [illegible]! જોડી૦
"[illegible] [illegible] [illegible] એ છે, [illegible] [illegible];
"[illegible] [illegible] [illegible] ભાર [illegible] છે—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! જોડી૦
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible];
"[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! જોડી૦
"[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! જોડી૦
"[illegible]! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible]! [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]. જોડી૦
"[illegible] [illegible] આવે તો! [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

× [illegible]

પ્રકરણ ૬.

સરસ્વતીચંદ્રની [illegible] અવસ્થા.

"And the Raven, never flitting, still is sitting,
still is sitting,
"On the pallid bust of Pallas, just above
my chamber-door;
"And his eyes have all the seeming of a demon's
that is dreaming,
"And the lamp-light o'er him streaming
throws his shadow on the floor;
"And my soul from out that shadow that lies
floating on the floor,
Shall be lifted—never more!"

Edgar Allan Poe.

~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
સરસ્વતીચંદ્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible].

[illegible] સરસ્વતીચંદ્રની [illegible] [illegible] [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. સરસ્વતીચંદ્રના [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ચંદ્રકાંત સરસ્વતીચંદ્રનો પરમ મિત્ર હતો. ઘણાં કુટુમ્બ
મિત્રો કુટુમ્બીવર્ગમાં દુઃખપરમ્પરાસાગરનું એક પાણી નીકળવા
ના દ્વારબાર રંક મિત્રે પોતાની નિર્ધનતા અને કુટુંબજાળ-
ની કથા કે સાંકડા અનુભવ સરસ્વતીચંદ્ર પાસે કહી કહીને
હતી. પણ પોતાના રંક મિત્રો અને કુટુંબજનોના
પ્રત્યક્ષવ્યવહારમાં એની દુઃખસ્થિતિની આડ પડી રહી હતી
અને એ આડનું સાર સરસ્વતીચંદ્રે ત્રણ વર્ષ ભેદ્યું.
એ આડમાંથી એના હૃદયમાં પ્રવેશદ્વાર કર્યાં તેની સાથે જ
એ ચકિત થયો, ગભરાઈ ગયો, અને દુઃખમગ્ન થયો-

'અરે! ચંદ્રકાંત! ચંદ્રકાંત! તું ત્હારે મિત્ર આગળ
“દુઃખ છે તે મને તેનું સ્વપ્ન પણ ન્હૈં આવવા દીધું અરે!
“~~…~~ મિત્ર કુટુમ્બનું દુઃખ તો મ્હેં દીઠું, પણ મિત્રમિત્રનું
“તો ભાગ્ય વાંચ્યું ન! “મિત્ર! ત્હેં મ્હારી આગળ નિરાધાર
“પરાયો! સરસ્વતીચંદ્ર! ત્હારા ઉપર તો દયા કરી મ્હેં રાખ્યો
“દુઃખ નથી પડ્યું. કેમકે ગયો ત્યાં અનાથ દુઃખીઓની દયા અને
“~~…~~ આગળની વ્યય તો કરી જાણી. પણ આ તો
“ક્યાં દીઠું!”

એ ઉંચો થયો, ~~…~~ મિત્રના પગની ધૂળ
સાગરના તરંગ ઉછળવા લાગ્યા, અને તેનામાં અનુકંપાના ચાલ
રહી. એક કાગળ ઉપર લખી ગયો. એક પત્ર વાંચવા
લાગ્યો.

“પ્રિય ચંદ્રકાંત,

“તમે સરસ્વતીચંદ્રને શોધવા ગયા છો. પણ
“મુંબઈમાંની દીકરીએ વ્હાલા ઘરમાં કુટુંબ આ વાત ગાયની
“તે. ~~…~~ કે મુંબઈનું ઘર

"અને પ્રામાણિકપણાની કમાઈ એ બે વાનાં વચ્ચે (૨૦૦ રૂપિયા) [illegible]
"એને [illegible]નો સંબંધ છે. તમારે [illegible] લાગતું હશે કે એને
"પૂછો છો કે ફુરસદના સમયનું તમને શું કુદરતી રીતે વાપરવાના હતા
"હું શીખી તેથી પણ આ કમાઈ છોડી એવી ધારણા
"પ્રમાણનું વિરોધ ઉપર કરો છો? તમારે [illegible] વિચારું ઉપર
"તમારી સાધારણ કમાઈની ઉપર આધાર છે, તેમાં તમે આવતું
"ઉપરાંત આવડતનું અને તમારી ગેરહાજરીમાં કમાઈ બંધ છે
"એટલે ઘરમાં રહીને ઉપર ઓછું કરવાનો ખાતે
"આવો છો અને તેનું કરવાના [illegible] ફુરસદનો
"તેમની ગાળો આવે છે"
"એક પૂછો તો મને તમારી [illegible] કાંઈક વિશે
"[illegible] રહીને વધીને રાખી [illegible]
"લાગે છે. ગમે તો ઘરમાં રહીને ઉપર કરવાં આવશે.
"[illegible] રહીને પ્રમાણે ઉપર [illegible]
"તેમ કરવામાં કુટુંબીઓનું ભાવ છે, પણ એ ગમે તો [illegible]
"એવા ધંધા કરનાર લાગતું [illegible] આનંદ કરતું
"સાંભળો. [illegible] અને ગમે તો એક વાર [illegible]
"એક કરનાર [illegible] [illegible]. એક વાર કરવાની ટેવ પડી,
"[illegible] કહી. [illegible] ઉપર કરવાની [illegible] છે.
"[illegible] [illegible] રાખીને [illegible]
"એ ટેવ પડી પડી બંધ કરવાની [illegible] લાગે
"એ [illegible] તમારે ગમે ટેવ કરવાનું [illegible] છે"
"[illegible] [illegible] તમારા [illegible]
"[illegible] નથી [illegible] ફુરસદનો [illegible]
"[illegible] મારી એ છે કે એ ફુરસદનો [illegible] તેથી
"[illegible] તમને એ [illegible] ટેવ આપી છે તે [illegible]
"[illegible] [illegible] વિદ્યાર્થીઓની [illegible]
"[illegible] એ [illegible] કરતું [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] કરવાં [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] કરી એ [illegible]

“રમા આવશે. બધી સગવડોમાં રાખજે ખાસ તો હેત રાખજે [illegible]
“નથી.”

‘ફક્ત આ ભાઈના નામનું જાણતો નથી, પણ ઠામઠેકાણું
“હું તો ભાઈ રાખો છો તો જ આવવું કહું છું.” વળી
“ત્રિવેણી ઉપરનું મકાન રાખવું હોય તો બધી વ્યવસ્થા
“સાથે લાવીશું.” [illegible]

“લિ. આપનો આજ્ઞાંકિત”
“સંન્યાસીબાબા”.

સંકુચિત ઉપર આવેલા પત્રોમાંના પહેલા ભાગે [illegible] ઠેકાણું [illegible] આ [illegible] ચિઠ્ઠીના [illegible] લખેલા [illegible] છે. [illegible] ઠેકાણું [illegible] માગ્યો.

[illegible]

“[illegible] સંકુચિત [illegible]
“[illegible]
“[illegible] માટે [illegible]
“[illegible] મારે [illegible]
“[illegible] માંડ [illegible] હશે [illegible]
“[illegible] કોને [illegible] નથી.
“[illegible]
“[illegible] કરશે [illegible]
“[illegible] લાવી.
“[illegible] છે [illegible]
“[illegible] હશે [illegible]
“[illegible] આવ્યો [illegible]
“[illegible] છે [illegible]
[illegible]

"આત્માઓમાં મારા કુટુંબ- રાત્રિ કોઈ કાળોડૂબ હતું તે [illegible] મારી
"મારા [illegible] કરીને છૂટે તે [illegible] મારી [illegible] છૂટે તે [illegible]
"[illegible] [illegible] રહી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છૂટે [illegible]
"તે [illegible] કાંઈ [illegible] નહીં તે [illegible] [illegible] રીતે [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રીતે [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં કરે. [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] નહીં કરે."

આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

x "Open here I flung the shutter, when with many
a flirt and flutter,
"In there stepped a stately Raven of the saintly
days of yore." x

પુસ્તક [illegible] [illegible] [illegible].

x "Not the least obeisance made he; not a minute
stopped or stayed he;
"But with mien of lord or lady, perched
above my chamber-door—
".Perched upon a bust of Pallas, just above
my chamber-door. x

x Poe

ઢીલી થઈ ગઈ હતી. [illegible] હાથ પણ ઉપાડતા [illegible]
મેં, [illegible] દરેકને ઝપાટાબંધ ટચ, [illegible] ચિત્ર ગણવા લીધાં, [નયને] [illegible]
લાગ્યાં.

× "Though thy crest be shorn and shaven, thou," I said, "art sure no craven,
"Ghastly, grim, and ancient Raven, wandering from the Nightly shore—
"Tell me what thy lordly name is on the Night's Plutonian shore!"

"હા! — કહ્યું! —" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] ઝુલ [illegible] નહીં,
"[illegible] [illegible] [illegible];
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]?
"[illegible] [illegible] [illegible]!"

[illegible] [illegible], [illegible] પણ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible].

"[illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

× Poe.

"હવે તો એક પણ કાગળ નહીં લખાય. કાગળ [illegible] ૨૦૭
"[illegible] હિંમતથી લખેલો કાગળ આપવા જેવો એટલે [illegible]
"તો હવે સમજાશે મારી વાતો કરે છે. તે તો જાણે
"[illegible] ન ગાંડું, પણ [illegible] શાંતિથી વાત [illegible] [illegible]
"એ જાણતાં. અમારા ઘરમાં એ વાત જાણતા નથી
"કેમ તે નથી. હું મારી પોતાની વાતમાં તો પૂરા
"ગણી જાઉં છું; પણ [illegible] આપણું આપણું [illegible] કરી છે
"તેના પાક [illegible] ન માને તો [illegible] નાખે પણ [illegible]
"[illegible] ઉભડક [illegible] ને [illegible] તે આપણાથી બનતું નથી.
"[illegible] અમારી વાતમાં ફરી જાણે [illegible] તો હું સમજું છું
"[illegible] [illegible] છું ને [illegible] કહી છું. [illegible] [illegible] છે તે જાણું.
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ને અમારે
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દીધો છે. પણ
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં
"[illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] છે કે [illegible] [illegible] નથી. મારે [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] છે કે હવે [illegible] છે કે [illegible]
"ઘરમાં [illegible] [illegible] તો કામ તો કરવા [illegible] કે [illegible]
"[illegible] હું કરું છું. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] મારે [illegible] [illegible] ન [illegible]
"તેનો [illegible] [illegible] નહીં. [illegible] [illegible] [illegible] મારી [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] ન [illegible]. [illegible] તો [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] મારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં [illegible] [illegible]

"ત્યારે તો પણ. હું રોઈ નહીં મારે ફરીયાદ કરવાને નથી."

"દીકરાને વિશાળ કુટુંબનો વિરોધ સામે છે પણ
"તેમનું મન મનામણાનું છે તેથી [illegible] આવ્યા છે.
"અને તો મને મુંબઈ જવાને પરવાનગી [illegible] કરી દેવા કહ્યું
"તેમજ રાખવો હતો. પણ હું હજારો [illegible] ગઈ કે
"કોઈને [illegible] ભણવું [illegible] સમજવું ને વખત નો વાત નથી
"નાંખી છે. [illegible] આગ્રહને કરવા નથી તેથી આવું હવે કર્યો
"વખત હવો તેમાં વખત તો મેં ફક્ત નાંખી છે."

"આટલો સમજાવ્યા છતાં [illegible] આવ્યો. પછી [illegible]
"પરદેશમાં [illegible] કેટલું વરસનું તો [illegible] કોઈ
"[illegible] માટે હવે [illegible] નથી. [illegible] કોઈ
"રાંડ [illegible] આ [illegible] [illegible]
"નહીં પડી હતી."

"[illegible] વરસનું [illegible] તે [illegible] ને વરસમાં [illegible]
"મુદતે તો હું [illegible] કરવાનો ને [illegible] છે તેને
"સાથે મુંબઈમાં રાખ્યાં હતાં. પણ તેને [illegible] પરણે [illegible]
"[illegible] ના [illegible] ને હાથમાં [illegible] [illegible]
"કરે તો આ [illegible] [illegible] હતાતો દેખાતો કે [illegible] છે
"[illegible] [illegible] ઘેરે ઘેર [illegible]
"તે [illegible] છે તેનાથી [illegible] [illegible]
"તો [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible]
"[illegible] તેમ [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] હતી. પણ [illegible] તેવો [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"ફરી લખીએ તો બાપડાં કુમારસુંદરીનો [illegible]
"સારી પેઠે પણ ~~[illegible]~~ ગંગાભાભીનો તો, ઠેઠ
"અણગમો."

~~[illegible]~~ સંભાર સાથે ~~[illegible]~~ નીચે સ્વીકારીને ઉત્તર

આપે ત્યાં ઉભો રહ્યો ને ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]

પણ [illegible] [illegible] પડશે. [illegible] [illegible]!"

"ગંગાભાભી, ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]. "સુંદરગૌરી, આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible] મારાં હૃદય બાંધે છે. ગંગાભાભી, [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] છો કે ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] જ છે! તો [illegible] [illegible] તો નહીં મારાં [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] છે! [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"હરિ! હરિ! હરિ! અરર! નિષ્ઠુર! [illegible] [illegible] [illegible]
"મેં [illegible] [illegible] [illegible] કરી નથી, પણ [illegible]
"[illegible] કરી છે! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] મારાં [illegible] [illegible] [illegible] — આ [illegible]
"ગંગાભાભી [illegible] [illegible] [illegible] કરું [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] પણ
"મેં [illegible] કર્યો! ગંગાભાભીનાં [illegible] [illegible]

"[illegible]
"~~[illegible]~~ [illegible]
"— [illegible] — [illegible]!

"[illegible]
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]!"

"~~Sweet~~ Chandrakánta! ~~my~~ Thou noble
"~~bust~~ bust at my chamber-door! The Raven
"is ominous that ~~sit~~ perched on thy head!
"~~It~~ And it casts a shadow from which my soul—
"Shall be lifted? Never more!"
"<u>Shall be lifted</u> — <u>never more</u>!"

[illegible]

"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"~~[illegible]~~ [illegible]
"[illegible]
"[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"~~[illegible]~~ [illegible]
"[illegible]

"અમારા ધર્મની [illegible] આડે આવવાનું છે. [illegible] રાજ્યકર્તા
"તરીકે તમારે હિંદુ ખાતર ગાયનું માંસ ત્યાગ કરવું એ તમારો ધર્મ છે. મુસલમાન ખાતર
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે છે
"તો પણ તેને આગળ ચલાવ્યું હતું નહીં. ડરાયાથી, અમારું અપમાન
"કીધું છે અમને લાગ્યું છે. અમે હલકી બીકથી [illegible] [illegible] [illegible]
"એ કહેવું પડતાં અમને માત્ર [illegible] છે એમ નહીં. [illegible] તેને તેમજ
"તે અમારી ફરજ [illegible] તમારી [illegible] લાગે છે એમ નહીં. [illegible]
"તમે અમારી નિશાળો ને અદાલતો અમારે કામની નથી. અમારી
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અમે હિંદી છે
"[illegible] અમારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અમે
"તે અમને [illegible] છે. [illegible] તમે [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] અમારે જોઈએ
"[illegible] અને તેમને [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] અમારે [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે
"કરવો એ [illegible] અમારી [illegible] અને અમારે [illegible] [illegible] તે
"તમને હું [illegible] [illegible] [illegible] નથી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"અમારું [illegible]. અમે [illegible] [illegible] — તે આવે ત્યારે [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible]. તેને અમે [illegible] [illegible] એ
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમને [illegible] [illegible] તે તેમને
"[illegible] રસ્તામાં [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] અમારે
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] અમારે
"એ [illegible] [illegible] તેમને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] અમે [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible]
"[illegible] તેમજ [illegible]. [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] તે [illegible]
"[illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible]; [illegible]
"ફાયદો અમે [illegible] [illegible] [illegible] હું [illegible] [illegible] [illegible] એ [illegible]
"[illegible] તે [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] તે [illegible]

"હું માનતો નથી. [illegible] પણ [illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible] પણ નથી. [illegible]
"[illegible] પણ [illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"એમ હું માનતો નથી, પણ [illegible]
"[illegible] નથી [illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible] પણ [illegible]
"[illegible] નથી. [illegible]
[illegible] કાંઈ નથી."
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible] પણ [illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]

"પણ એમનો હેતુ એ કે [illegible] ઉપર એમણે પોતાનો
"દેશમાંથી નિકાસથી અને આયાતથી ઉદ્યોગહુન્નરનો ન [illegible].
"[illegible] ઘણું કંઈક બેઠેલો છોડી [illegible] તો [illegible]
"એને વ્યાપાર ઉપર કરાવ્યું હતું તો એમનાથી ઉદ્યોગધંધા
"કેવાં ઉપર પણ! [illegible] આગળ થયું એમણે એવું પણ
"[illegible] નથી તેથી એને તો [illegible] કે મોટો ભાગ એવું
"[illegible] એટલે [illegible] નથી તે ચાલતો ઉપર [illegible] પહોંચતો નથી.
"[illegible] છું [illegible] નથી કે ચાલતો [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]
"છું કહી તે [illegible] નથી. [illegible] ઉપર આવી તો
"[illegible] [illegible] પછી એમને ઉદ્યોગ કહી એમાં માંડી નથી
"પણ આમાં [illegible] ઉપર કરી. [illegible] [illegible]
"ઉદ્યોગ પડ્યું તો [illegible] ઉપર અને [illegible] [illegible] કહ્યું,
"[illegible] [illegible] [illegible] ઉપર આવી ઉદ્યોગ [illegible]
"[illegible] ઉપર [illegible] — [illegible] — [illegible] આપણી જાત!—
"[illegible] ઉપર કરવો છે — [illegible] [illegible] [illegible]
"આપણે દૃઢ કરીએ તે [illegible] [illegible] [illegible] આપણ
"[illegible] [illegible] નથી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] કરવું કે [illegible] [illegible] "[illegible]" [illegible]
"ઉદ્યોગ કરવું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible]
"તે [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible]
"કરી, અને [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible]. પણ [illegible] છે.
"[illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] છે તે [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે કે ઉદ્યોગ [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
"[illegible] [illegible] ન પડે"
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] કહ્યું અને [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible]
[illegible]. [illegible] ઉદ્યોગ [illegible] છે તે [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]—

"રડુના રડતને નહીં ચૈનાઈ?
"હવે રાતમાં ની ક્યાં ખિલાઈ?"

ફૂલના ઉપર "ઘૂંઘટડો" પડ્યો અને આરતી ગાતા કરીને નાખી ઊંચું નાખી સજન તેમ ગાતાં ગાવા લાગ્યો.

"પિયા તું આવ છે [illegible] સજને!
"નયનને વાંકું રે લાગે.
"સેવિકા સાંકળી [illegible] બાંધી,
"હૃદય સહિતાં બાંધ્યાં સાંધી.
"શરીર આ ન રહ્યું મારું,
"હૃદય આ નહિ [illegible] રહ્યું,
"જરા જોઈ જોઈ દૂધ નાંખે.
"સિંદૂરના [illegible] આ [illegible] નાંખું સાને,
"પિયા ઓ દેવતા એ ના
"અહો! તું સુહાગ દેવને,
"પિયાનો તું પિયા થાઉં,
"દીધો ન સ્નેહને લેવ
"દેતા ન સ્નેહની આશા।
"ફરી છું રંક ઉદ્ધાર:
"[illegible]નારી એ સ્નેહ મેં નિરખ્યા,
"નહીં સુહાગમાં નરખાઈ,
"પિયા પર આંખ નહીં દીધી,
"*પિયા પર દૂધ× નહીં લીધી,
"પિયાના સુહાગની સજની
"દીધો છે માગ મેં સજની.
"પિયાના ઓ પિયા! કૈને,
"પિયાને સુહાગ દેવાને!
"પિયાને સુહાગ દેવાને,
"માંગ સુહાગની ભરવાને।

* "દૂધ"; [illegible]

"પ્રિયાનો દીઠું સ્વપ્નાંતર,
"એ ગાયાં પ્રીતિ-વાદ્યોનાં મંત્ર!
"દેખ્યું એ કલ્પિત દશ્ય,
"કુદરતના દ્વાર ઉઘાડ્યાં;
"પ્રિયાના સૌન્દર્યને ઝાંખે
"જોયું એ સર્વ ઉપાસ્યે.
"~~જોયું એ [illegible]~~
"કુદરતનો મંત્ર, એ સર્વ,
"પ્રિયાના અધરનો હું તે ઝીલે.
"કુદરતની દીપમાળા એ,
"કુદરતની સ્વરમાલિકા એ,
"પ્રભુ! તેં ઘડ્યાં! તેં ઘડી!
"સૃષ્ટિ એ સ્વર્ગ ધરતી હું!
"પ્રિયાનું સુખ ~~[illegible]~~ માગતી હું!
"શરીર આ દુઃખસાગર છે,
"હૃદય આ સૌન્દર્યસાગર છે;—
"પ્રિયાના સુખ ઝંખે છે,
"પ્રિયાને દુઃખિયાં માટે તે.
"પ્રભુ! મારું! સૌ મારું!
"સકલ એ વાત્સલ્ય મારું!"

"પ્રભુ! તેં ~~[illegible]~~
અંગે [illegible]
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ દેખીતાં!

પછી, ત્યારે ત્યાંથી, "પ્રિયતમાને ચડી, આના પ્રેમે:
[illegible] આલિંગનમાં જ ઊંચકી!
"પ્રિય ફુલ! આ રહ્યા ઉપર કે આલિંગનમાં [illegible] છે [illegible]
"કુસુમ પ્રમદા! મ્હારા, [illegible] એ આલિ-રસ [illegible]! [illegible]
"મ્હારા હૃદયનાં એ આકૃતિ સ્વ[illegible] પામો! પ્રિય ફુલ! [illegible]
"[illegible] દુઃખનાં [illegible] [illegible] દુઃખે [illegible] [illegible] દુઃખનાં દુઃખનાં [illegible]
"સ્વપ્નાંતરમાં દુઃખ [illegible]. [illegible]—[illegible]—મ્હારા [illegible]
"[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] દુઃખનાશ!
"[illegible] [illegible] [illegible]! [illegible]
"[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~!
"[illegible] [illegible] [illegible] રહે!"

એને કાંઈ પણ નહિ. તે મંદુરકરના મોટાં ભાઈને
લખેલો હતો. એ બાઈ ... લખેલ હતો, ...
પ્રમાણે ત્યાં લાગું ... તે ફરજનો ...
બાબત ... ...
માંડ્યું.

"માઈજી, મારે મોટે મોટે ભાઈઓની
"ખાને ફરજ અદા કરવા નહીં, પણ ફરજનું ભાનતાને
"લીધે લખ્યું. મારું કરવું ભાઈ ... તે
"આવડું નથી; ... ત્યાં ... ... હોય તો
"હું ... ... નથી.
"... ... ...
"પણ ... ...
"... ... તો ... ...
"... ... ... તો ...
"પણ ... ...
"પણ ... ...
"તો ... ...
"... ... ...
"પણ ... તો ... ...
"... તે ... ...
"... ... ...
"નહીં કરવા પડે; ... ...
"... ... કરવી તે ... ...

૨૬૨

"ઉજાણી. પછી સાત કલાક તો ધીરે ધીરે ચાલીને રાત
"પડે તેઓ આવવાનું બીજે તે ગામમાં વસીને
"બાકી બીજું ~~[illegible]~~ કહેવાનું તે બધાને ~~[illegible]~~ વહેંચી આપી-
"ને છૂટા. કેટલા કલાકનું બાકી છે ~~[illegible]~~ તે બોલાવે છે.

સૌ કલાક પણ ભાગે મુસાફરોના અંદર હતા.

૫૫

"ભાઈજી, ~~[illegible]~~ ભણો છો તે સારું છે. હું ઝાઝો!
"ગામડામાં ફરનારા સાધુ ગામના પણ ~~[illegible]~~ બોલા
"લાયકમાં પ્રસાદ આવ્યા ગામના ઘણા સારા ~~[illegible]~~.
"પીઉં તે ગામડે આવનાર પણ નહીં બને
"ઝાડ ને ગમાડે ઓળખનાર પણ નહીં. સુધારાવાળા-
"ગામના ~~[illegible]~~ થી કંટાળો છો તે પણ નહીં. ~~[illegible]~~ મને ગમે બોલ-
"વાનું ભાવે છે તે પણ સારું છે. ~~[illegible]~~ મને નથી બોલ-
"વું ગમતું તો સુધારામાં આવવું પણ નહીં, મને તેનો
"શોખ નથી. પેટ ભરવા માટે છે તેટલું મને ગમતું
"ફાવે એવી પેદા કરવા મળે છે તેટલાં ~~[illegible]~~
"ભરવા ~~[illegible]~~ કરવાં. ચાલીશ-
"ગાડા આવે ત્યારે તે આપણે તો સારા હતા. ચાલુ થાય છે
"હિંદી ફેરી ~~[illegible]~~ વેચવા ઘડનારા તે બધાને ઘણું કરીને
"તે ~~[illegible]~~ તેઓને બધાને ~~[illegible]~~ માટે સારા ઘરાક
"ઉધાર રાખીએ છીએ. સુધારાવાળા રાજ્યોના ધણી
"રૈયત, ને રાજ્યોના અધ્યક્ષોને ઓળખાવે નહીં તો આવ્યા
"ઉપર રાજ્યોને આરોપ આવે ને ~~[illegible]~~ ફરી
"~~[illegible]~~ સુધારાવાળા આપણે ફરી પાછાં ફરવે.
"માટે ~~[illegible]~~ આગળ તે ~~[illegible]~~ અંગ્રેજોથી બીજું ભર-
"ચાર તેટલું ભરશો ~~[illegible]~~ તેઓ ગમે ફરી પણ નહીં
"હું, મારે અધ્યાત્મ ભરવું તેઓ આજે બીજે ન બોલવું

"આમ છે માટે આપે કુટિલતા કરવાનું કાંઈ કારણ નથી.
"મારા કહેવું: મારી પ્રકૃતિ જુદી. મારે [illegible]
"[illegible] તમારે મન આવવું નહિ તેને મારે તમને
"બતાવવું નથી — તેવું જરૂર મારે આપ આગળ કેવળ
"વરતન મને આગ્રહો ના આવે વરતવા મારા ધર્મમાં
"છે પણ [illegible] વાતની તેને તેમાં વળી આગ્રહનો
"[illegible] જુદો [illegible] આપણો જુદો ધર્મ રહેવાનો
"આમ છે. માટે આપ આવે [illegible] [illegible]
"(ઉત્તર) આપી છે તેમ તમારે [illegible] તે પણ [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] તમારી + ગણીને આપીએ.
"બાપુની ના [illegible] [illegible] આવવા ત્યાં આવતે
"આજ હોય તો આપના [illegible] [illegible]
"સ્વરૂપમાં ભલા હોય. માટે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"નહી તેને [illegible] [illegible] આપવું [illegible] [illegible] [illegible]
"ઠીક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"તમને ફરમાવતો નથી તેમ તમારું [illegible] [illegible]
"ફરમાવતો નથી. આપ મારા હૃદય [illegible] [illegible]
"આપની સેવા [illegible] નિર્મળ [illegible]. [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] માટે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તમારી
"[illegible] [illegible] [illegible] છે તે આ [illegible]

૨૧૬

૨૫

[illegible]

[illegible]

[illegible]

"[illegible]! [illegible]! [illegible]!"

[illegible]

"Thy deep-seated proud pain of
"The raven — of which it was so truly said
"Not the least obeisance made he!"
"And it has —
"Perched upon my head of Pallas —
just above my chamber door!"

[illegible]

[illegible]

"કુટુંબ[illegible]ની ચિંતા હું રાખું છું. [illegible]
"સંસારમાં કોઈ નિશ્ચિત નથી, માટે ચિંતા રાખવા
"જેવું છે તો તમારાથી કે મારાથી નિશ્ચિત રહેવાય
"એમ નથી. એમનો [illegible] તમારો [illegible] છે તે
"ગાઢ છે. માટે તમારી [illegible] વિશેષ
"[illegible] તમને લખવું ને [illegible] કરવા [illegible] છે.
"પણ હવે [illegible] કરી
"તમને [illegible] તે મારે [illegible] છે માટે
"લખું છું."

"[illegible] તમારા [illegible] તમને
"[illegible] છે તે ઉપરથી મારે [illegible]
"[illegible] હશે. [illegible] મારે [illegible]
"[illegible] કે તમારા [illegible] સર્વ કુટુંબીઓ [illegible]
"તેમને [illegible] તમારા [illegible]
"નથી તો [illegible] તો [illegible] હું [illegible]
"[illegible] મારા [illegible] ન હશે, [illegible]
"ઘેર ઘેર એ જ [illegible], [illegible] સંસારનો
"[illegible]
"[illegible] એ સંસારમાં [illegible] પણ [illegible]
"સંસારમાં રહી [illegible] સંસારનો [illegible]
"[illegible] તો તમને ન હોય!
"[illegible] સંસારમાં તો કોઈ [illegible] નથી
"[illegible] છે, એને સંસાર [illegible] છે માટે

"એ સંસારમાં તરુણતરુણી રહે કલ્યાણિની [illegible]
"તારના કેવી મધુરી [illegible] કવિતાની પેઠ પીગળે
"છે! તો સંસારમાં જ રહી શકુ ત્યારે તો કવિતાનો
"ત્યાગ કોણ કરે? — રસિકતા ત્યાગને મૂકી [illegible]
"આશ્રિતજને રસિકતાનો આદર કરવા કોણ [illegible] સલાહ આપે?"

"પ્રિય ચંદ્રકાન્ત! આ બાબતમાં ગંગાભાભીનો દોષ
"અપરાધસૂચક નથી. તમે કુટુંબમાં સર્વ પ્રતિ ઉદાર રહ્યા છો તેનું
"મહાફળ એ દેખું છું કે [illegible] તમારી સ્ત્રી
"પોતે વગાડતી બંસી ફેંકી તેના કોપની ખબર નથી અને તમારો
"રાગ શમાવી પોતે તો તમારી સેવા જ્યાં સુધી કામ કરશે તેની
"કોપની ખબર નથી અને તેને ભાવે છે વસ્તુ તેના હાથમાં છે!
"[illegible] તેની ન હોય એની તેની પાસે કોઈ વસ્તુ
"ભંડાર નથી હોય તો કૈલાસ [illegible] દુઃખ દેખી તેની
"કોઈ સંભાળ નથી રાખે — આમ રસિકતા મનમાં છે [illegible]
"એને સર્વ સ્વાર્થી સંસાર કરવા મથે છે. [illegible]
"આશ્રિત કરવાનો પરિણામ [illegible] સ્વાભાવિક રીતે હોય છે,
"તે તમારે નથી, એને તેના ઉપર તમારો પરિણામ નથી
"તે સ્વભાવ [illegible] હૃદયમાં તમારે માટે પ્રતિષ્ઠા કેવી રીતે
"રહી શકે તે હું સમજતો નથી. કેવળ સ્નેહનો પ્રતિષ્ઠા
"અન્તરિક્ષ ચિત્તમાં રહેતો નથી રહે સ્નેહ અને પોતાના ભાગ્ય વગર
"ગંગાભાભીને પોતાના ભાગ વગર વગાડી છે અને એ સ્વાર્થમાં
"છે. આ સુધી તેમને સ્વાર્થી બનાવ્યા છે. એ સ્વાર્થમાં તમે
"ત્યાં સુધી એમના સાહુકારપણું દેખાય એ સ્વાર્થમાં તમે
"પરિણામ નહી કરે ત્યાં સુધી તેના ઉંડા સ્નેહનો તમે અધિકાર
"રાખતા હો તો તે નકામું છે. તમારું ઘર કુટુંબ પોતાના

"સ્વાર્થીપણે કરવું નહિ, પોતાનો [illegible]
"લોકોપકાર પરમાર્થીપણે કરવું નહિ, પોતાનાં આત્મિક
"કલ્યાણ [illegible] છે, અને તેના અંગે [illegible]
"મળેલું રહે છે કે પોતાના સ્વાર્થીપણે, પોતાના
"પરિવારને અને બીજાં [illegible] [illegible] [illegible]
"વિના છૂટી જાય! we would rather we
"would have it done every journey — [illegible]
"ને ફુરસદ [illegible] રાજ્યના [illegible] [illegible]
"આપ [illegible] કરશે — ને [illegible] [illegible] [illegible]
"કુટુંબોમાં ફેર પડતો નથી ત્યાં [illegible] [illegible]
"ભાઈઓની [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible]
"[illegible] ના એમની [illegible] પાળીને
"[illegible] [illegible], [illegible] એમના [illegible] [illegible]
"હું [illegible] [illegible], અને [illegible] કરે [illegible] [illegible]
"ઘરમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
"વિચાર [illegible].
"મારા પોતાના કુટુંબની [illegible] હું [illegible]
"આપેલો છે ન [illegible] છું. એમની [illegible] દૂર કરવા [illegible]
"કરીને તેની [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible]
"છીએ કે [illegible] પરિવાર [illegible] [illegible] મારાં [illegible]
"આવે છે. અમારા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"ભાઈ અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] મારા [illegible] અને [illegible] [illegible]

"~~ઈંગ્લૅન્ડના સંસ્કાર~~ "એનું કારણ તો એક ~~[illegible]~~
"ખાતામાં બે વરસથી [illegible] નથી અને એક પક્ષમાં બે [illegible]
"[illegible] નથી. માટે જ ઇંગ્લૅન્ડ જેવાં રાજ્યોનો ઈતિહાસ ગપ-
"ગોળા અને ખુશામત ભરેલ છે. [illegible] ~~[illegible]~~ ટુંકું [illegible] તે
"તેમને પણ દેખાય છે અને [illegible] પણ દેખાય છે."

"આવા અનેક અનુભવનો વિચાર કરી
"હું મારા કુટુંબની અંદર રહું છું, અને મિત્રોમાં [illegible]
"કુટુંબનું રૂપ છે તેને હું તોરણ માનું છું. [illegible]
"આનંદ સંસારમાં નથી માટે ~~[illegible]~~ આને જ માયાજાળ
"દેખાય [illegible] માને છે. તેમ ~~[illegible]~~ સંસારમાં રૈયત નથી માટે
"~~[illegible]~~ [illegible] સ્વરાજ્ય દેવામાં હું [illegible] માનું છું. [illegible]
"મારી મારા મિત્રોથી અને ~~[illegible]~~ [illegible]
"[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] કરી [illegible]
"નથી અને આનંદરૂપ ન હોય [illegible]
"[illegible] છે. હું પણ તોરણ [illegible]
"[illegible] નથી અને સ્વરૂપ ન ~~[illegible]~~ [illegible]
"[illegible] ગણું છું. [illegible]
"હું આ મારો અનુભવ લખું છું. પણ [illegible] આજ સુધી
"મેં તો તેમને [illegible] નથી. તેમણે [illegible]
"[illegible] અને [illegible]
"[illegible] સમજવું
"[illegible] વગેરે [illegible]
"છે. એ ટુંકું [illegible] પાળવામાં [illegible]
"પડવા દેશે નહીં."

"ને ~~નન~~ રો ~~ન~~ નાગની કુંજાઈની દયા ઘડી ના ઘટીને
"સ્વપ્નું કુંજાઈની સાથેનું મંડપમાં જ સમાયેલું છે તે
"જેવા કુંજાઈની દયાના ~~[illegible]~~ તરંગ ~~[illegible]~~ નું ગાતી
"ઘડી ઉજળી છે તેને જોતાં પણ ઊજળાતી."

"ગોવિંદ પડ્યો પડ્યો રાચે છે કુંજકુંજમાં,
"શોભતી કુંજે સાથે ચંદ્ર ક્યાં ગયો?
"~~[illegible]~~ પાણીમાં ઊંડાં કિરણો કુમુદ
"કોઈ રડતી આંખમાં, રસિક ચતુર ક્યાં ગયો?
"રસરસિક કુંજકુંજે, તે કુંજે રાજ સાજે
"મારી નીંદ ઉડાવી, ઉડાવી ચંદ્ર ક્યાં ગયો?
"તારે રાખીને ઊડતો ચતુર આવીને રસિક
"ચંદ્ર પડ્યો પડ્યો મને રડતી "ચંદ્ર ક્યાં ગયો?"
"કુમુદિની, કુમુદિની, કામિની, કુમુદની—
"એ રાતની ચાંદની તું જાણે, કુંજ, ચંદ્ર ક્યાં ગયો!
"રોકે ન, તું રોકેન, કુંજ વન, ચંદ્ર!
"કુમુદમાંથી ઉડ્યું જાણે, ચાંદની ચંદ્ર શું ગયો!
"વેરણ, તું વેરણ, પવન, ઊડતા મેઘને!
"મેઘ પૂર ઉડી રહે, ચાંદની ચંદ્ર શું ગયો!
"વેરણ, તું વેરણ, પવન, ઊડતા મેઘને!
"મેઘ સાથે ઉડી રહે, ચંદ્રમા શું ઊડી ગયો!
"વેરણ, તું વેરણ, કુંજ વન, ~~[illegible]~~ મેઘને!
"તરંગ ઉછળી રહે રહે, ચંદ્ર ક્યાં ગયો?"

"પ્રિય ચંદ્રકાંત! ~~[illegible]~~ સરસ્વતીચંદ્ર ~~[illegible]~~ સારી રીતે
"સરસ્વતીચંદ્રની સાથે આવા કુદરતની ~~[illegible]~~ સાહેબમાં આવી ગઈ
"~~[illegible]~~ સંપૂર્ણ કરી લીધા છે. વિશેષ ~~[illegible]~~ રસિક પાછીથી

"ગમે તેટલો પ્રયાસ કરવા માગું છું, ગમે તેટલી gal-
"lantry અને chivalryની ઉભરાટ મનમાં ~~[illegible]~~ આવવા માગું છું પણ
"તેના હૃદયની સ્વાર્થત્યાગના મારા સ્વભાવને ઉદારતામય
"પેલે ઉઘાડી મૂકે છે તે અંગેનો હું [illegible] ત્રિમૂર્તિને સંભારું
"~~માગું છું કે~~ ભાષાંતર કરી નાખું છું કે

"એની પ્રીતિ તો સહજે આવી,
"મોહ મગ નાંખે ભીની ભીની;
"મગ નાંખે, ભીનામાં ડૂબાવે,
"ડૂબે ત્યાં ન એ ધુત્કારે નાંખે;
"ડૂબાવે અબળા ને નરને નચાવે,
"મોરી ગુમાનની પદવી રાખે.
"નરના દુઃખની મશ્કરી કરતી
"નારી પ્રીતિ સહી ન ધરતી.
"પ્રીતિની ચૂંદ પંખ ધરે છે,
"સુરતાકુમાં ઉડે ને [illegible]!
"પ્રીતિ નામે અબળાની આશ,
"નારી નરને કરે છે નાશ.
"મોહપાશ ને ભીની ડૂબાવે,
"નારી નરને નહિ સૂવા દે!
"જેટ, રીતે વિશ્વની ભીની રમાડે?
"એની પ્રીતિમાં મૃત્યુની પૂજા!

"ભાગ્યમાં ન ભરતી એ પ્રીતિને કવિતામાં વણેલું છું અને
"એ નામે આકાશે ઉડતા ને મૂર્તિની સુંદરતામાં ~~[illegible]~~
"ભૂકી રહું છું; તેની ના નથી. પણ ભાગ્યમાં ભરતી
"એ પ્રીતિ તો અંધેર લાવી તેમ છે. મારા મનમાં તો
"નાખેલા બીજ ફૂલ ~~[illegible]~~ [illegible] પામું છું. [illegible]

"શ્રી ભોળાભાઈ મને તેને ભાવનાવાળી માનું છું [illegible]
"એના પ્રકારવૈપુલ્ય ઉપર મદાર બાંધું છું. ભલા, ભારે હશે
"માં એમના [illegible]ના લિરિક રચનામાં સંસ્કારનો મેળ
"નીરોગીપણે નહીં એને એ રસ લિરિક કૃતિ છે. ભાવનામાં
"એના જેવા લિરિક રચના કોઈ પણ કૃતિ પ્રગટ કરી
"નથી. આ બાજુ સંસારમાં પરિણામે રચાયેલાનું સંકુલ
"દેખાય ભાગ્યે."

આ પ્રકારે સાથે પણ સુંદર કાવ્યના સર્જક...

"Hobbes જેવા તત્ત્વચિંતકો અને નૈયાયિકો ભાષાને
"બાંધે તે પ્રમાણમાં ભલે રચનામાં [illegible] પરસ્પરવિરોધ ભલે
"ભોગે નહીં રચના. પણ કવિઓના સંગીતમય ભાષાને
"એક ભાવની ભાવના એને [illegible] રસસ્ફૂર્તિ નથી ભાવે
"[illegible] તે તેને પ્રગટ કરાવ્યું. વૈચારિક અને રચના પ્રકાર
"[illegible] પ્રકારમાં વ્યવહાર વિસ્તરતાંયે પણ ભાષા જે
"જ કવિ છે અને તેને જે કવિતાને સાધનમાં રાખે તે
"મારા જેવા કવિતાપ્રિય માણસને ભાવે ભાવે ભાવે છે.
"કલ્પનાકારનું રહસ્ય પણ કંઈક આવાજ વિરોધાભાસે
"ભરેલું છે એમ તેને સમજાવવું એટલે સાર્થક થશે.

"મારા ભાવ ભાવનામય દર્શન તે આપે છે. એ
"[illegible] આ ભાવનામાં જેવાં ભાવ કુદરતનો દૃષ્ટાન્ત છે તેવા જ કાવ્યને
"ભાવે ભાવે પણ [illegible] જોઈ [illegible] મારે ભાવે ભાવે ઉપર પ્રકાશ
"રચનાની કલ્પના [illegible] દર્શાવે છે પણ કવિતાનો ભાવ
"[illegible] વિરોધાભાસોનો આધાર છે."

"કવિરાજ! પૈસો લેવાની રીતને ~~[illegible]~~ અનુસરી [illegible]
"આપણો રહેણીનો ઉપર પરિશ્રમ કરવાનો કામ ~~[illegible]~~
"આપવાનાં વાર છે. ત્યાં સુધી આપણો પરમાર્થ માતાપિતાદિ
"પંડિતો કુટાસી ~~[illegible]~~ કરવા કરાવ કર્યો નથી ત્યાં
"સુધી પરિશ્રમના કરતાં પરોપકાર વધારે ઉચિત છે. તે એમ
"રીતે કે ~~[illegible]~~ પૈસા — ને ધંધો — ઉદ્યમ કરવા, એ પોતાના
"માતાપિતાદિ આપને ~~[illegible]~~ વહીવટ અને બીજા ઉપર ~~[illegible]~~ ઉપકાર-
"કરીને લેવાં, તે એનું પરસ્પર સંબંધ ન હોય નહીં અને પરસ્પર-
"વિચાર ઘર નહીં માટે તે ~~[illegible]~~ એના સહજ માગ્યાં
"આપણો શરીર-નિભાવ રાખવો અને પછી એ ધંધો જ
૧૧૫ "ઉદ્યમ — એનું પરોપકાર ~~[illegible]~~ ગણવું જો. એ ધંધો ઉપર
"વાર નીરસ છે; પરંતુ એ મારું વચન અનેકો
"પરોપકાર — એ ઉભયમાં મારે મન રજા છે. પણ
"મને આપના પછી ~~[illegible]~~ તે વિશેની કવિતા કરવાં આવડતી
"નથી. જો તે કવિતા મને આવડતી હોત તો સ્વરચનાપૂર્વક
"ત્યાગી બન્યા હોત નહીં."

"હું કુટુંબમાં ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ અને બીજાને આપવાના આપવું છું, મારો દેહ ન હોય તો મારા
"કુટુંબ વિના અને મારા ~~[illegible]~~ પરિવાર વિના સ્વભાવની રીતે પોતાના
"આપથી અને કુટુંબ પરસ્પર ~~[illegible]~~ સંબંધ વધે છે [illegible]
"પર ~~[illegible]~~ તેવી રીતે આપથી રહેવાનો આગ્રહ તેથી હું [illegible]
"એ [illegible] છે પણ એને [illegible]
"[illegible] અને પોતાના કરવાનું [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
"હું આવા રહેલ છું. ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ હું એ [illegible]

"રાજિક થઈ ~~[illegible]~~ અર્પણે એ
રજ ભરી પીયુ
"હું આજે કુટુમ્બમાં કોઈ ભાગ્યું સ્વાતન્ત્ર્ય લઘુ કેટલાં
"બોલ્યું કાંઈ ફાવે નહી એટલું બળ વાપરું છું. આમ સ્વાર્થ
"મારું હિત-સર્વસ્વ ગણી તો હું ભરશ રહી રાજ કરીશ, ગાંડુ
"એ અરથી ~~[illegible]~~ દુર્લભતાનાં અધ્યાત્મનાં
"અધ્યાત્મ સિદ્ધ દેખીતો કુટુમ્બમાંથી ઉચ્ચ ઉચ્ચતાને
"પામીને, એને ~~[illegible]~~ ઉચ્ચતાનું અમૂલ્ય અર્પણનાં ~~[illegible]~~ દુઃખમાં
"અમૂલ્ય ગણી ~~[illegible]~~ એમ ઉચ્ચતા
"મારો સર્વ રત્નોના ઉપર લાગેલા ડાઘ અને ડહોળા દૂર
"તોય અર્પણે રસ્તુલ્ય અથવા ભાડુતી ~~[illegible]~~ જ્યાં લગી
"કરશો. કુબેરજી! મને આમાં પણ રસ પડશે. ~~[illegible]~~ રીતે
"~~[illegible]~~ એને નિર્મળ રસ. તો અનેક ~~[illegible]~~ નિરાધિકારતામાં
"અથવા લક્ષ્મિ સાધનની પ્રાપ્તિ પછીનાં મનોરાજ્યોમાં
"નહી છે. એ ~~[illegible]~~ પ્રાપ્તિ મારાથી હવે બને નહી
સાધનોના ઉપયોગ
"હશે તો એ રસાસ્વાદની સાધનાને માટે એ નિશ્ચય
"લાગે મને જણાય છે. એ પ્રાપ્તિનો ત્યાગ કરવા ઉપર
"પડેલા સ્વતંત્રતાનું એ મનોરાજ્યમાંથી છૂટા થઈ મારે ~~[illegible]~~
"એ ~~[illegible]~~ પરિણામને પકડવા આવ્યું છું. એ મારી જણાવવું
"~~[illegible]~~ એ પરિણામના મનોરાજ્ય — એ ઉપાય ~~[illegible]~~ ઉચ્ચતામાં
"રહેલ છે અને તેમાં જ મારા, તમારાં, તેમનાં, અને બીજા સર્વે
"કલ્યાણ છે. મહીન બોલવાં દુઃખદાયક! સ્વતંત્રતાનું મનો-
"રાજ્યનું રસાસ્વાદ ~~[illegible]~~ પ્રજાહિત સાથે, એ પરિણામની
"સ્થિતિ આ
"ઉપાયો સાથે સામ્ય હોય, ~~[illegible]~~ અમારાં કર્તવ્ય
"અગત્યનું
"ભાંગેલામાં ~~[illegible]~~ થઈ જાય! ~~[illegible]~~ વાત તો ~~[illegible]~~

"કવિરાજ! તમે કહો છો કે કાવ્યનો પ્રીતિ નિમિત્ત [illegible]
"સ્વાર્થીનો મેળ આપણી પ્રીતિને ~~[illegible]~~ નીરસ બનાવી મૂકે છે. સત
"છે. પણ ઉદાત્ત મિત્રનો રસ સ્વતંત્ર છે અને આત્માની પ્રીતિની [illegible]
"રાખતો નથી. બાળકપણામાં માતાપિતાનો સ્નેહ [illegible] [illegible]
"અપેક્ષા રાખતો નથી- આપણે સ્વાર્થ ઉપર પ્રીતિ કરીએ છીએ [illegible]
"તેથી આપણા ઉપર ~~[illegible]~~ પ્રીતિ રાખે એવી ગણના કરતા નથી.
"એવી પ્રીતિ તો થાય તો ઉપકારબુદ્ધિ રાખવી જોઈએ કે નહિ તે
"આપણા મિત્રનો સ્વભાવ એ દિશામાં વાળે છે. આપણાં [illegible]
"કુટુંબ ઉપર પણ આપણો ~~[illegible]~~ પ્રીતિરસ એવો જ સ્વ-
"તંત્ર છે, એ રસમાં પ્રીતિપાત્ર નિરપેક્ષ પ્રીતિનો સ્વભાવ-
"સિદ્ધ સ્ફુરણ થશે, પણ ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] પેઠે
"સ્વીકારી મૂકે છે. ~~[illegible]~~

"આપણાં કુટુંબમાં નિઃસ્વાર્થતાની- [illegible]
"એવી રાખવી તે ન બનતી વાત છે. [illegible] [illegible]
"પ્રેમ છે એવું પ્રતિબિંબ છે તે આધારે ~~[illegible]~~ [illegible]
"તો આપણાં [illegible] બાહર કુટુંબ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"~~[illegible]~~ સ્વાર્થની ~~[illegible]~~ [illegible] પ્રીતિના [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] છે તે [illegible], [illegible] કરી, [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] છે. ~~[illegible]~~

"~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"મિત્રની નાની નાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] રાખે છે. આપણાં [illegible] મિત્રમાં ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] એ સર્વ નાની [illegible] છે અને તેને [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible], તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] ઉપર [illegible]

"આપવાની છે. ~~[illegible]~~ ધર્મશાસ્ત્રકારે કરી રાખ્યા છે કે
"દયા ધર્મકો મૂલ હૈ તેમ ~~તેમ~~ તેમની જોડે આર્ય લોક
"કુટુંબમાં પણ ઉદ્ધાર કરીએ કે ઈશ્વર પ્રીતિનું મૂળ છે" ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ "આવા આર્ય રસને ધરનાર મહાત્માઓ કહે છે
"કે "ઉપકારિષુ યઃ સાધુઃ સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ।
"અપકારિષુ યઃ સાધુઃ સ સાધુઃ સદ્ભિરુચ્યતે॥
"તેમ તેમ કુટુંબમાં સાધવા સ્વજનની પ્રીતિ વધારે સ્વાર્થત્યાગ
"કરવું છું તેમ તેમ મ્હારા હૃદયની ~~[illegible]~~ પ્રીતિમાં વધારે ઉલ્લાસ
"આણવા પ્રયત્ન કરું છું. ઈશ્વરે તેમને કોઈક યોગ્ય
"મ્હારા સંબંધમાં મૂક્યાં, તેમ કરવાનો તેનો હેતુ તો
"અગમ્ય છે, પણ સહૃદય જનોની દૃષ્ટિ ~~[illegible]~~ તો એટલું
"જ છે કે જ્યાં પડે ત્યાં આત્મવત્ જુવે, અને ઉદાર
"જે દૃષ્ટિ જ્યાં પડે ત્યાં આત્મવત્ જુવે, અને મ્હારી દૃષ્ટિનો વિષય
"રહેવાં ~~[illegible]~~ પ્રકૃતિ પડ્યું જે મ્હારી સ્વધર્મ રહેવાનું છું કે
"તો મ્હારી કુટુંબસ્થિતિ છું એવી ~~[illegible]~~ જુવે ત્યાં આત્મ-
"~~[illegible]~~ દૃષ્ટિદ્વારા એ સ્થિતિ જ્યાં ~~[illegible]~~ ઉદાર થઈ સંબંધી
"વત્ જુવે અને એ ~~[illegible]~~ પ્રયત્ન કરે. ~~[illegible]~~
"જનને પણ આત્મ~~[illegible]~~તુલ્ય કરવા પ્રયત્ન કરે.
"આમ જ જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે ત્યાં ત્યાં સ્વધર્મ પ્રવર્તે છે
"અને યત્ર યત્ર મનો યાતિ તત્ર તત્ર સમાધયઃ એ
"વાક્યની સફળતાના ~~[illegible]~~ આરંભ કુટુંબ
"ઉપરથી જ કરવો. Charity begins at home"
"કહે છે. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ સરસ્વતીચંદ્ર પણ અંતરમાં મૂકી અને ~~[illegible]~~ હેતુની

વિચારગ્રસ્ત હતો.
"કુસુમસુંદરી! આપણી પ્રીતિ ... ~~[illegible]~~

"દયામૂળ નીતિ તે વર્ણવતા. ~~[illegible] નીતિ તે [illegible]~~
"~~[illegible]~~ હથિયારમૂળ નીતિ તેની
"મને દારૂગોળા પર [illegible] જ [illegible] છે. [illegible]!
"[illegible] દારૂગોળાનો ઉપયોગ [illegible] કરી દેતા નથી
"[illegible] છું [illegible] [illegible] દારૂગોળાની વિરુદ્ધ [illegible]
"[illegible] વિશે [illegible] છું. [illegible]! [illegible]!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય તો ઈશ્વરની
"ઐતિહાસિક [illegible] [illegible], [illegible] તમારા ઉપયોગ [illegible]
"તે ઐતિહાસિક ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ ઉદ્ધારવાળા [illegible] છે.
"~~[illegible]~~ [illegible] સિદ્ધાંતો આ [illegible]
"[illegible] આ [illegible] [illegible] છે તે [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] છે તે [illegible]? ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ [illegible]? [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] છે [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] છે [illegible] આ [illegible] સિદ્ધાંતો [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] છે.
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] છે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"નથી [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible]
"[illegible] નથી [illegible] [illegible] ઉદ્ધાર કરી [illegible] નથી; પણ [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] મને [illegible] [illegible] ન [illegible]

46

અને તેમને [illegible] લાગે છે

"કરી રહેલ છે [illegible] ત્યારે [illegible] અને સંકુકાંતાનાં [illegible] આવ્યાં ૨૨૮

"કુંકુમભર્યો કુંકુમ [illegible] દીપ [illegible] છે અને તેમનું મુખારવિંદ

"કરી આનંદ[illegible] જગતમાં ફરવું કેવું હશે? આ [illegible]

"[illegible] પણ [illegible] સંકુકાંતાનો [illegible]

"પરાપૂર્વથી છે એમ [illegible] છે [illegible]

"એ સ્વાર્થ-પરિત્યાગનો મહિમા છે. [illegible]

"[illegible] ન [illegible] છે ત્યારે [illegible]

"[illegible] અને [illegible]

"[illegible] છે. [illegible]

"[illegible] આ [illegible] પણ [illegible]

"[illegible] અને [illegible] પણ

"[illegible] અને

"[illegible] છે. ત્યાં તો [illegible]

"[illegible] છે. આમ કુંકુમ [illegible] અને [illegible]

"[illegible] છે

"[illegible] રહ્યાં છે."

"[illegible] સ્વાર્થ-પરિત્યાગ [illegible]

"સંકુકાંતા! આ સ્વાર્થ-પરિત્યાગ [illegible] છે, આ [illegible]

"[illegible]! [illegible] હું [illegible]

[illegible] આવવાનો [illegible] નથી? હું [illegible]

"[illegible] કુંકુમ [illegible] નથી? [illegible]!

"[illegible] અને [illegible]

"[illegible]

"તેમની દયા હું સાંભળ રહ્યો. પ્રિય પિતા! પ્રિય કુટુંબ!
"પહેલું કરેલો પાપ તો અજાણતાં થયેલો ન હોય તો
"મેં કરેલો પાપ તો કદી ભૂલાય નહિ."

એમ કહી પહેલું કરેલા પાપની કબુલાત કરી ગાયન સંભળાવ્યો.

"મુજ પ્રાણ નહિ છે પ્રિય, પ્રિય છે પાપ, પ્રિય પ્રિયાજી,
"મુજ કુટુંબ વડકનું એમ તેમનાથી નહિ, પ્રીતિ સમાન છો!
"આ રાત્રિ આપની પાસ,
"મુજ સ્નેહ હતો આ પાસ
"આ અંધકાર ઘોર છે,
"તે ...

"પ્રિય કુટુંબ, ... નહિ તે
"એ કુટુંબનું સમજ તે પાપ મનિરમાં રહી રહ્યો નહિ,
"... નહિ તે કુટુંબનો પાપ કર્યો,
"એ જ કુટુંબને પછી આપની દયા હું પામી પતાવીને
"રહી ગયો તેમાં મેં ... પાપ
"હજી પણ ભોગવે નહિ. તે કુટુંબ ...
"તમે વિવિધ મિત્રોમાં આવી રીતે ... છે તે કહેતા,
"સમજીને હું કહ્યો છું, અને --- પ્રિય કુટુંબ! — એ કરવું
"કરવા ભાવી પ્રીતિનો પાત્ર ન હતો. ... પણ ભાવે મેં
"વિચારીને પાપ કર્યો, તે તું મારે માટે ...
"એ. ... પ્રાયશ્ચિત કેમ રીતે કરવું તે ...
"જાણું છું"

હું "એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે મને સ્વપ્નામાં
"કુદરતના ~~[illegible]~~ સૌન્દર્યસ્વરૂપના ભાસતી હતી. એક દિવસ
"એવો આવ્યો કે જ્યારે એ જ સ્વપ્ને કુદરતના ક્રૂરસ્વરૂપની
"ભીષણ ભાવના મન પર જગાડી કે

"~~[illegible]~~
"[illegible] [illegible] [illegible] છે છે!"

"હવે હું એ બન્નેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરી બતાવવા [illegible]
"નીચે પ્રસ્તાવિત કરીએ. કુદરતની! ~~[illegible]~~
"[illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતી. એ જ [illegible]
"[illegible] હું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ જ [illegible]
"[illegible] હું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એવો [illegible] આવ્યો"

[illegible] કરી ~~[illegible]~~ એ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] લાગ્યો, [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] લાગ્યો.

"[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible], [illegible] છે [illegible], [illegible] [illegible] છે,
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] છે.

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible]-[illegible],

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"એ કમળ, નાગ, ને પ્રિયા, કુમુદ: પ્રતિબિમ્બ સર્વ મ્હારાં છે,
"ગુલ હૃદય કેમ ભાગ ફરી દરદે, જેણે નહીં ભોગવ્યાં એ. ।
"ગુલ હૃદય ચાહે એ જાણે; દૂર મ્હારું જાય રહ્યું ઇચ્છા ગુલ।
"ગુલ હૃદયનૂર વિરમે પડ્યું પ્રતિબિમ્બો જાડાં એ ના! ગુલ

"જો પ્યાલા ભરી પાઉં દર્દે,
"ને હૃદય પડ્યું ચોંટાડી,
"જો પ્યાલા ભરી હું પાઉં,
"સુણો પ્રિયાની આંખે જાગો,
"પીંછાં ખીલીને ~~ફરકાવ્યાં~~ પરીકાવ્યાં,
"પ્રિયાની કેમ ન ભીંજાય,
"સુણો દીન માશૂક જોને
"પડી રહી ચાંચ્યું ફૂલ?
"એ કુમુદ પ્રતિબિમ્બને તેણે સુણી પડી ત્યાં ન આવે,
"ત્યાં હૃદય દરદે પડે, દરદેથી જઇ ફરા ફરી ન આવે! ગુલ
"હું ચાહું છું રહી તોયે
"પ્રતિ નહીં પાડે, નહીં જોને!
"હા નાગ! પ્રિયા! હા કુસુમ!
"હા ચાંદ! કમળ! ગુલ નૂર!
"કુસુમ રહ્યું રહ્યું સુંદર પ્રિયાને,
"જાય જાય આ હૃદય ચાંદરે.
"હવે પ્યાલો ફુટેલ્યા લાગે,
"જાગ્યા પીંછાથી આ જાગે;
"ને રાત્રિની પીંછા ફૂલે ફરવા,
"કુસુમોને જગાવવાં ચાહવા,
"કહી પ્રભુ, ગાયન લાગે,
"કહી નયનો, નયન પુર માંડે!

"[illegible] [illegible] আসি আসি
"[illegible] নাহি [illegible] তাহা।
"ঐ নয়নে [illegible] নয়নে,
"নাহি [illegible] [illegible]!
"[illegible] হে [illegible],
"তব প্রীতি ঐ [illegible] [illegible]!
"তব প্রীতি [illegible] [illegible]!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।
"ওহে নাথ! প্রিয়! ওহে প্রভু!
"ওহে নাথ! সখা! [illegible]!
"তব [illegible] [illegible] নাহি [illegible]! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!
"হে [illegible] [illegible] [illegible]
"প্রীতি[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"হে [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"ঐ [illegible] [illegible] [illegible]! প্রিয়! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!
"ঐ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! [illegible]
"[illegible] [illegible] প্রিয় [illegible] [illegible]!
"তব [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible]-[illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

44

118

"ગાંડુ ઘેલું [illegible] રાજ !

"ઓ પ્રિય ! તુજ મુખ દીઠે,

"વળી પ્રતિમાએ મિઠાશ,

"દીઠે કુસુમ સમ [illegible],

"કર્યાં [illegible] ન [illegible],

"હવે તું [illegible] [illegible] !

"હવે તું [illegible] [illegible] !

"એ મહાદેવનો કાળ, વળી પ્રતિમાના, [illegible] મુખ સાથે,

"[illegible] હું [illegible] સાથે, પ્રિય દીઠે [illegible] તું [illegible] [illegible] [illegible]

આટલું ગાતી રહી ત્યાં ગાડીવાળાની [illegible] આંગણામાંથી એક પાડોશી કુસુમસુંદરીની [illegible] [illegible] આવી [illegible] ઘરની આંગણામાં [illegible] ગઈ. [illegible] [illegible] આંખોમાં વિચાર કરે [illegible] એક મહાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આંખોમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતી ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] વિચાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ત્યાં [illegible] હું [illegible], હું [illegible], ઇત્યાદિ વિચાર કરે છે ત્યાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ને પાણીની કૂંપળોમાં બેઠેલી કોયલડીના જેવા સાદથી
~~[illegible]~~ ઉત્તરું ~~[illegible]~~ રોતાં, ને ફોઈબા ઉત્તરું
કરવા લાગ્યાં કે ~~[illegible]~~ ફોઈબા કુદરતની માના પોતાને ગમતી
ગીત ને પોતે વ્હાલો લાગતું હોય એવો શણગાર ને એનો
આ મરશિયાં ફુલવાના ~~[illegible]~~ હૃદયમાંથી ઝરી રહ્યાં.

×"ફુલ ફુલ! ના તું ઘેર! ભાભી વાટું વાર!
"ગયે ગેવો છે લીમડે ફૂલ નાની ફુલ મારાં! ફુલ૦
"ચિતો ચિતા હું સમરાંગણે ભાઈ સાંભળું ઘરુ
"મોતી વેણી ગૂંથતી ન ફુલ પિયરે ગયા! ફુલ૦
"નીર ભરાણાં લઈ ન નાઈશ, ભાઈ સંગે એ
"રોઈ મરશે બેટડા કુંવર, ઘેર ભાભી એ! ફુલ૦
"બાગ વડની કુંકે નદી કેર લખ્યાં છે,
"ભાઈ નજરો આવે તુંના ઘરેણે નાની એ. ફુલ૦
"સોનેટ મ્હારે ફુલ ફેરવી તો ઘડા ઘરે,
"ફોઈબા ઊંચું ઘરની લાડી નાની એ તો એ! ફુલ૦
"ફુલ મ્હારા! ભાભી ડાહ્યાં! ઘેર ન આવ્યાં!
"ભાઈ પરણાવુંમાંથી રોતે; નાની ફુલ રહ્યાં! ફુલ૦
"નહીં સુહાગ, નહીં શણગાર, રોઈ ~~[illegible]~~ સંભાળી,
"એકલો એ રોઈ મરે! ભાભી, ફુલ, ભાઈ! ફુલ૦
"મેં ફુલ ચાંલ્લો મૂકાવ્યો હોય, એ તો એ
"ભૂલી ગાયો નાની લાડી, રાખે ફેરવીને. ફુલ૦
"બીજે દિવસ ફુલને કે તું, બીજે દિવસ કે
"ફુલ લાડા નાનો તું! રોઈ એ મરે! ફુલ૦
"ફુલ! તું રોતા ન! ઘેર ભાભી! ઘેર ન!
"ફુલ વિધુર નાનો તું હૈયા રાખે રહ્યાં! ફુલ૦

× ~~[illegible]~~ રાગ — હાલરડાંને ઢાળે.

મારું કહ્યું તું કરતો!

"પુત્ર! [illegible] ~~[illegible]~~ ! ઘેર આવ! આ!

"ફરી ફિકર નાનકી તું હૈયામાંથી ત્યજ! પુત્ર.

"હું હતો, છોકરો તું! ઘેર આવ! આ!

"હોતો ફિકર ફરી નાન હૈયામાંથી ત્યજ! પુત્ર."

એને ફરી ગાતો ગાતો ગાયન [illegible] અટકાવી, ~~[illegible]~~ એ હાથે વચ્ચે ~~[illegible]~~ સાથેનું કુમારવિંદ [illegible] [illegible]. સરસ્વતીચંદ્ર પ્રફુલ્લ થયો. આંખે રૂમાલ ધરી, આંસુ લોહી, ~~[illegible]~~ કુમુદ-ભૂમિ હાથે ~~[illegible]~~ [illegible] લાગ્યો અને [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]-[illegible] [illegible] કરી ફરી ગાવા લાગ્યો!

"ઓ નાથ! પ્રિયા! હે પુત્ર!

"ઓ માત! બાલ! સુભદ્રપુત્ર!

"પુત્ર હૃદયભૂમિનાં અંગ નથી સાજાં! અંગ સર્વ છો મારાં!

"[illegible]-[illegible]-[illegible] [illegible] પર હોઉં અંગ સર્વ મારાં!

રૂમાલ વડે લોહી લાગે [illegible] પર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] લાગ્યો. [illegible] એક સુંદર-[illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] હતો -

"પ્રિય ચંદ્રકાંત,

"આજથી એક [illegible]. સરસ્વતીચંદ્રે પોતાના "[illegible], પોતાની [illegible], પોતાના [illegible], અને પોતાના "[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]- "[illegible] [illegible] કરી દીધેલા હતા [illegible] કરીને [illegible] "[illegible] તો ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવી "[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] કે [illegible] કરી [illegible]-

"પણ આપણો વિજય તો આપણાં સર્વ કાર્યોમાં પરોવાઈ
"ગયો હતો – ગુજરાતકવિતા સર્વ પરમાણુઓમાં પરોવાઈ.
"અને તેમ. દેશમાં વિદ્વાનો જોઈએ છીએ, દેશભક્ત પુરુષો
"જોઈએ છીએ, શ્રીમાન્ પુરુષો જોઈએ છીએ,
"[illegible] વિચારકો જોઈએ છીએ, ઉત્સાહકો જોઈએ છીએ
"દરેક જાતના પુરુષો જોઈએ છીએ, સુધારકો જોઈએ છીએ,
"ગુજરાતના પ્રવીણ નરો જોઈએ છીએ, [illegible]
"પ્રવીણ નરો જોઈએ છીએ, [illegible]
"મૂળ નરો અગ્રણીઓનાં જોઈએ છીએ, તેમ આવું પણ
"ઘણું જોઈએ છીએ. એટલું જ ~~નહિ~~ [illegible] નહિ. ફક્ત
[illegible] હોય નહિ [illegible] તે શું કામનો?
"શ્રીમાન્ હોય તે વિદ્વાન [illegible] નહીં તે શું કામનો
"વિદ્વાન હોય તે ઘરમાં [illegible] [illegible]
"[illegible] તે શું કામનો? [illegible]
"પરિશ્રમ નહિ [illegible] તે શું કામનો
"[illegible] કહી ગયો છે કે

"પછી હું કરું શું,
"[illegible] ક્યાં હતા?"
"[illegible] [illegible]!"

"[illegible] પણ [illegible] ગયા છે કે
"[illegible] [illegible] [illegible]
"તેને [illegible] [illegible] [illegible].
"[illegible] ગાયું છે કે [illegible] ગાયું છે
"[illegible] તો [illegible] તો [illegible]?
"[illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible]!
"[illegible]! [illegible] [illegible] [illegible]
"માટે આપણે [illegible] સર્વ [illegible] [illegible]

"મારા મતે તમો ઈડિયટોની ઉદ્ધારક [illegible] અને [illegible]-
"ઓની સાથે [illegible] અમલી [illegible] [illegible] [illegible] છો,
"[illegible] [illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરે છે
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"ખરું કહું! અહા! કુદરતની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] થઈ ગયો! [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] તો આપણા લોક ઉપર કેવાં કેવાં [illegible]
"[illegible] [illegible] અત્યાચાર – તેને
"[illegible]! પણ આ તમારી કુટુંબ [illegible] [illegible]
"તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"– તેનું [illegible] [illegible]! તમારી [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] આપણા [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] અને હવે [illegible]
"સમુદ્રમાં નાખી દીધું છે, [illegible] [illegible] કરશે!
"તેને [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] પણ તેને હવે કુટુંબ[illegible] [illegible] [illegible]
"અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] છે. I hope at least now you will
"admit that our joint family
"system is the worst plague that destroys
"our countrymen all throughout the land
"and eats up all that is fair

"and fruitful in the world of our hopes!"

"હિંદુસ્તાનનો વિજય હજો! હું તમારે માટે
"ભજન સ્તવરૂપનાં છે! ક્યાં સુધી એવી જાતિઓ રહે
"વિદેશી મજૂરો તમારા ઘરમાં વસે છે અને તમારાં
"બાળકોના ઉછેરનો તમારો અધિકાર ~~[illegible]~~ ભાડે કરી
"નાખે છે — ત્યાં સુધી આપણું કંઈ બનવાનું નથી.
"હું તમારે વિદ્યાર્થીઓને ~~[illegible]~~ કહેવા ઇચ્છું છું! ક્યાં
"સુધી તમે સારાં સારાં મજૂરોને ~~[illegible]~~ ઊભરાતી તેઓના
"~~[illegible]~~ તમારી કમાવવા હિસ્સા ઉપરાંત આપણું ~~[illegible]~~ કંઈ
"બનવાની વૃદ્ધિ કરશો ત્યાં સુધી આપણું તમારી વિધવા
"ઉદ્ધાર નથી અને તમારું પોતાનું ~~[illegible]~~ તમારી કન્યાઓ
"કરવાં સંસ્કાર નથી - હું તમારે ~~[illegible]~~ તમારી સ્ત્રીઓને સ્વાશ્રય
"ધારણ કરવા કહું છું. હું તમારે તમારી
"~~[illegible]~~ કુમારિકાઓને વાંચતાં શીખવવાની ~~[illegible]~~
"સાથમાંથી છોડાવી સરસ્વતીની સુંદર સૃષ્ટિમાં લાવો
"અથવા ~~[illegible]~~ આપણાં સાધારણ ~~[illegible]~~
"ઉદ્યોગ ઉદ્યમ અને ઉત્સાહ તમે સ્ત્રીઓમાં ફરી લાવવાં
"છો તેમના ઉદ્ધાર ~~[illegible]~~ ભારતમાંના લોકો તમારી પ્રિય
"પત્નીઓ, ~~[illegible]~~ તમારી દીકરીઓને, અને તમારા કુટુંબની
"~~[illegible]~~ સ્ત્રીઓને દેવીરૂપ છે? અથવા હું તમારે તમારી
"પોતાની કમાઈ અને શક્તિ વડે સ્વતંત્રતા તમારા જ
"સમાજો ~~[illegible]~~ વાપરવી છે અને તેમ કરી તમારી ~~[illegible]~~
"વિધવાને આશ્રય કરવા છે? હું તમને કહું છું કે ક્યાં
"સુધી તમે કુટુંબના ભેદ વડે તેમની ભૂમિ દબાવશો

“પ્રમાણે અને કુળ વાતાવરણથી અમારાં [illegible]
“[illegible]
“[illegible]
“નહિ!”

Blasting influence of Joint family on economics, politics, and "individualism" in the country. Shelley's 7 Revolt of Islam. Individualism in Europe as a source of its growth & [illegible] Joint family cause of our stuntedness. But in [illegible] from sociology or politics. What [illegible] joint family.

“[illegible]

“[illegible]

[illegible]

"[illegible] was born in Ireland! [illegible]

"[illegible] ઘરનો ભાર, અને [illegible] ૨૨૪

"[illegible] અને દુઃખ [illegible] પ્રેમાળતા[illegible]નાં દુઃખ [illegible]

"[illegible] એવા લખાણ દુઃખદઃ— એ જે વખતે [illegible]

"[illegible] ઘરનો ભારનો ભાગ ઓછો કરવા દુઃખને

"દુઃખી [illegible] એમાં નથી [illegible] [illegible] છે ? [illegible]

"વાત છે કે [illegible] અને [illegible] પુરુષો આ ભારને

"[illegible] કરે છે — [illegible]

"દુઃખ [illegible] દુઃખને [illegible] રાખે છે, પણ એના [illegible]

"આવે છે ત્યારે લોક [illegible] એને [illegible] છે અને [illegible]

"[illegible] ભારેલો અને પાસે ગયો છે. [illegible]

"અને [illegible] [illegible] જ પાસે [illegible] છે અને

"[illegible] ન [illegible] પુરુષો [illegible] જ [illegible] છે. [illegible]

"[illegible] [illegible] વધુ [illegible] [illegible]

"[illegible] તો હું [illegible] [illegible]

"[illegible] હું [illegible] પણ [illegible] [illegible] ઘરમાં [illegible]

"[illegible] છે ને [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible] અને [illegible]

"[illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible] છે, અને [illegible] વધુ [illegible]

"[illegible] [illegible] પોતાની [illegible]

"છે તે વધુ [illegible] [illegible]

"[illegible] છે ! [illegible] લોક [illegible] [illegible] અને [illegible]

"[illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] —[illegible]!

"[illegible] — [illegible] [illegible] —

[illegible]

"[illegible] આ સંપૂર્ણ નૈતિક[illegible]ના નામે ડાયરી આપું
"આવેલું છે. શું આપણે એ અસ્વચ્છ ચેપ રાખવાને
"બંધાયેલા છીએ? કોઈ પણ રીતે હું આ વાતનું માની શકું.
"[illegible] ફરાળ, રોટી, અને અભિમાનહીન ભાષણો — એ જાતનો પ્રતીક
"કોઈ કુટુંબ ખાતું, એ જરૂર છે. એવાં અનેક કુટુંબોના
"[illegible] રામાયણ[illegible] કોઈ ગાડી એ મૂકી દઈ અને કુટુંબના
"અવગણે કોઈ [illegible]
"[illegible]
"[illegible] ઘરમાં નથી આપણુંય
"કુંવા રાતે [illegible] એ આજ્ઞાને "કોઈ કુટુંબનું
"નાથ આપે તેના ઉપર કુટુંબમાં [illegible] પહેલો ડોક્ટર રાખવો
"એ સંબંધોને ગમતું હશે, પણ મને તો તેમાં [illegible]
"[illegible] જરૂર [illegible] નથી પણ કેવળ [illegible]
"[illegible] વિકૃતિવાળી [illegible] જ લાગે છે, અને ધર્મપૂર્વક
"[illegible] આવેલો છે માટે એ [illegible] માનવાનો કોઈ
"તો તમે પણ નહીં કરો."

આ રામાયણોનો કુટુંબને [illegible] રાખવાનો આધાર

"[illegible] આપણા પૂર્વજોની [illegible] આપણાનું [illegible]
"[illegible] સાચવી રાખેલું છે. [illegible] [illegible]
"[illegible] તેમ નથી [illegible] છે. [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] —
"[illegible] છે કે [illegible] [illegible] [illegible]
"tribal-[illegible] અને [illegible] [illegible] — [illegible]
"[illegible] એ [illegible] [illegible] નહી [illegible] —
"[illegible] છે [illegible] પૂર્વે [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

"પૂર્વે અમુક લોકના ટોળાં ફરતાંતાં; ત્યાર બાદ અમુક ટોળાંના લોક
"ફરતા થયા છે. પૂર્વે આર્યો, ~~[illegible]~~, ~~[illegible]~~, [illegible]
"લોક, હુંડુલોક, આદિ લોકોનાંજે પ્રદેશનો વિસ્તાર [illegible];
"ત્યાર - હિંદુસ્થાન, ~~[illegible]~~ [illegible], [illegible], [illegible], આદિ
"ભૂમિ-વિભાગોમાં પ્રદેશનો વિસ્તાર [illegible] છે. [illegible]
" આદિ કાળ જેટલો લાંબો સમય સ્થાન [illegible] [illegible] [illegible]-
"અભિમાન ~~[illegible]~~ રાખતા [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] છે. [illegible]
"[illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible]
"તેને ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
"આદિકાળમાં ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] છે, અને [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આદિકાળનો [illegible] છે."
"[illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~
" ~~[illegible]~~ આદિ [illegible] [illegible] [illegible]
" - nomadic - [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને
"અમુક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]

"સાહેબે તો મેં આઝાદીનું તેની ~~[illegible]~~ સાથે સંબંધો
"સમુદ્રના મારગો પેઠે ~~[illegible]~~ એક પછી એક દુનિયામાં ગઈ
"~~[illegible]~~ અને આફ્રિકાના દરિયા કાંઠામાં આવી. યુરોપ, ~~[illegible]~~
"યુરોપ, અને ~~[illegible]~~ એવું સ્થાન ભાગ ભજવ્યો છે. આપણા
"સિરિયા, આપણા ભાગ્યશાળી, આપણા [illegible], આપ
"નહિ-તોય [illegible] આ ફેરામાં [illegible]. ભાગ્યશાળી ~~[illegible]~~ એ નથી
"અને તેની રેખાઓનો નકશો એટલું નથી, પણ [illegible]
"રેખાઓનો નકશો — કુટુંબ ~~[illegible]~~ એ નાગરિકો [illegible]
"~~[illegible]~~ આપણામાં એ સામાજિક [illegible] હતી. પણ [illegible]
"ફેરી ફેરી સ્થાપી દેવું પડ્યું તેમ એ [illegible] ~~[illegible]~~ થયો,
"અને દરિયાપાર, નગરપાર, ~~[illegible]~~ આદિ. [illegible] ~~[illegible]~~
"એક ભાગ્યશાળીનાં એ અનેક ભાગ્યશાળી [illegible] ~~[illegible]~~
"દેશોમાંથી અનેક નાગરિક [illegible] [illegible] આપણી
"~~[illegible]~~ [illegible] સાંકળો,
"નાગરિકો એ નવી સામાજિક સાંકળો, નવી [illegible] કુટુંબ
"પણ એવું નિપજાવ્યું છે, અને આપણાં કુટુંબનાં [illegible] આ [illegible]
"સામાજિક બંધારણના [illegible] રહ્યું છે. તમારે [illegible]"
"આપણી રહેવાના છે અને [illegible] તો નથી [illegible] છે.
"તમે કુટુંબ છો કે કુટુંબનાં [illegible] [illegible]
"પરસ્પર [illegible] [illegible] નથી એ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
"ઓળખ નથી." ~~[illegible]~~
"[illegible] એ નવા [illegible] પરિવાર [illegible] —
"~~[illegible]~~ — કુમાશના [illegible] [illegible] એ ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ [illegible] નથી છે, એમ ~~[illegible]~~ [illegible] નથી
"[illegible] તેથી [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]

"હા, એ [illegible] Utopia જેવો છે, તમારા [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કુટુંબના માણસમાં તે છે?"
"[illegible] એ [illegible] [illegible] છે. [illegible]
"દરેક [illegible] એ [illegible] છે; [illegible] ઉન્નતિ અને બુદ્ધિ [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ છે કે [illegible] મનુષ્યને
"પોતાની [illegible] અને પોતાની બુદ્ધિ એ [illegible] [illegible]
"[illegible] વૃત્તિ [illegible] અને શક્તિ [illegible]
"એને [illegible] [illegible] [illegible] અને બુદ્ધિ વાપરવાનું મનુષ્ય
"તે પોતાના [illegible] સંપૂર્ણ [illegible] ત્યાં સુધી મનુષ્ય નથી
"ત્યાં સુધી આ વૃત્તિ અને શક્તિ વિકાસ પામતી નથી."
"[illegible] [illegible] [illegible] પ્રકૃતિમાં [illegible] [illegible] [illegible]
"અને તેનો [illegible] [illegible] મનુષ્ય [illegible]
"[illegible] એ [illegible] કુટુંબ-સામાજિક [illegible] [illegible]
"હા, અને [illegible] અને બુદ્ધિબળને [illegible]
"[illegible] [illegible] એ [illegible] શક્તિ અને વૃત્તિને
"વિકાસ [illegible] [illegible] છે તે [illegible] [illegible]
"તમારે કુટુંબ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible], તમારાં કુટુંબના [illegible] તમારા
"[illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible] શરીર [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible], અને એ કુટુંબ તમારા [illegible]
"[illegible], અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] તમારાં [illegible]
"કુદરત [illegible] અને "[illegible]" ની [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]!

૨૪૧

"તમારી દયા કરાવીને મારા હૃદય રડી તો એને તે ગમે
"કર્યા કરો. અને તમારી પરિણામ ગણે તે હાલ પણ તમારા
"આશ્રિત હોત [illegible] દીવી મળવાની આ [illegible] હાલમાંની હોત
"રીતે મેળવી અને મારા સુખ તેમની કલ્યાણ [illegible] કર્યો
"વળી નથી તેનો તો વિચાર કરો! અને સુખ આ
"લોકની દુઃખની કુટુંબોના આ [illegible] વિચારીએ
"કેવા નથી ત્યાં સુખ સંતોષ ત્યાં [illegible] કર્યો
"હાર્દ હોય તે આરોગ્ય સુખ છે, અને એવા કુટુંબોની શક્તિ
"[illegible] આધાર રાખનાર મનુષ્યો ઉપર પડે છે [illegible] કુટુંબોના
"[illegible] લોકમાં પ્રવેશ અને વિચારો, બાકી નોકરી, [illegible]
"[illegible] ગાયો અને [illegible] નોકરી [illegible]
"કુંવ નહી [illegible], [illegible] આવેલા અને પાડોશી પણ
"મદદ કરી અને રોજ ગાયો [illegible] રાખીએ, અને
"[illegible] મનુષ્યોમાંથી [illegible] કરવાની શક્તિ
"કે હૃદય તેમનામાં આવવાનાં નથી. [illegible] તમારાં
"કુટુંબના ઉપર દયા રાખવી અને [illegible] રાખવાનાવાળા
"[illegible] દાન કરવું એ ઉત્તમ [illegible] ધર્મ-
"ને [illegible] છે અને [illegible] છે! પણ [illegible]
"[illegible] પોતે [illegible] લોકો લેવા [illegible]
"માતા એ કરેલી [illegible] આજ્ઞા [illegible]
"આવા [illegible] પાળવા એ તમારા
"તેવા [illegible] પણ પ્રિય છે! [illegible]
"[illegible] તમારા [illegible] પછી તે મનુષ્યમાં
"બુદ્ધિ [illegible] ન [illegible] છે! [illegible] કુટુંબ[illegible]
"[illegible] આવી નહીં [illegible]

"આપેલા તો જરૂર [illegible] કે કુટુંબકબીલાનો સ્વીકાર કરી
"રહી [illegible] કુલીન [illegible] સાહજિક [illegible] હતી
"તેમ કરતાં તે [illegible] પાછળ [illegible] પણ [illegible]
"આ વિનાશ [illegible] [illegible] કુટુંબ [illegible]
"પછી [illegible] કુટુંબની [illegible]
"સ્વતંત્ર [illegible]
"પોતાની [illegible] હું [illegible] આપું છું!
"મારો [illegible] પણ તેમને [illegible]
"[illegible] વિનાશ [illegible] તેમને [illegible]
"કુટુંબ!"

"આ [illegible] હવે [illegible]
"[illegible]! [illegible]
"[illegible] કુટુંબ [illegible]
"[illegible] દૂર [illegible]
"[illegible] કુટુંબ [illegible]
"[illegible]
"[illegible] GUISE [illegible]
"કુટુંબ [illegible] કુટુંબ [illegible] — patriarch — [illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible] કુટુંબ [illegible]

"કેટલાકો તો સાત સુધી આ ભૂમિમાં પડી રહ્યાં છે,
"અને ફ્રેંચ પાદરીઓનો તેવાં નીતિઅનીતિનાં [illegible]
"ધૂર્ત અને ઠગ પેટ ભર પૈસો કરવા અંગારે,
"ગુલામ કરવા ફરે, [illegible] ફરી રહ્યાં છે. [illegible]
"ધોળાઓ સહિત પાદરીઓમાં જ પંડિતના અને લોભિને ઠગીને
"[illegible] ભણેલા અને હિંદ સાથ [illegible] રાજ્યપ્રેમ પેઠે
"[illegible] ત્યાં નીતિનું રાજ્ય છે ત્યાં ફ્રેંચ
"[illegible] ચાલે છે! અંગ્રેજ કુટુંબોમાં
"કુટુંબ [illegible] જ દૂર છે, ત્યાં [illegible]
"[illegible] રચવા [illegible] જ નથી, ત્યાં
"[illegible]
"[illegible] નથી, ત્યાં [illegible] અને [illegible]
"[illegible] અને [illegible]
"[illegible] નથી, અને [illegible]
"[illegible] અંગ્રેજ કુટુંબ [illegible] નીતિ
"[illegible] છે, [illegible] અને
"[illegible]
"[illegible] નથી, અને [illegible]
"[illegible] છે. [illegible]
"[illegible] અને
"[illegible]
"[illegible] અને [illegible]
"[illegible]
"[illegible]

" [illegible] રાજનીતિના [illegible] રસ્તાં ફરી રહ્યો છે અને તેના
" [illegible] રાજ નહિ ફરતો એટલો [illegible] ફરી છે અને
" [illegible] ફરતો નહિ એટલો રાજ ફર્યો છે! તેના [illegible]
" [illegible], તેનો આનંદ, તેનો પ્રેમ, તેની દયા, અને
" તેની નીતિ — એ સર્વને માટે એને આદરભાવ છે,
" અને તેને [illegible] [illegible] [illegible]
" હું [illegible] તેને ભૂલું નહિ! [illegible]
" [illegible] નહિ, [illegible]
" નહિ, [illegible]
" [illegible] ફરતા છે, અને [illegible]
" અને [illegible] [illegible]
" [illegible]
" [illegible]
" [illegible] હતા! [illegible]
" [illegible]
" [illegible]
" [illegible]
" [illegible]
" [illegible] અને [illegible]
" [illegible]
" [illegible]
" [illegible] અને [illegible]
" [illegible]
" [illegible]
" [illegible] હવે નહીં [illegible]!" my dear

"Chandrakanta! Our ~~[illegible]~~ joint family
"system has had a ~~[illegible]~~ blasting influence
"on the growth of our individuals, on our
"economical + moral condition, + even on
"our national + political growth. It has
"kept our beings stunted in intelligence +
"action. It ~~has or [illegible]~~ has turned our [illegible] and ~~of~~ machines for grinding down
"~~bad~~ sentiments with cruel measures. ~~And~~ And in India in spite of our ages and for any reform,
"~~there be~~ ~~hope~~ [illegible] every idea of good social
reconstruction or even improvement
"or domestic ~~reform~~ so long as you have
"not touched the root of the disease ~~[illegible]~~
the joint family!"
"+ said: "Down with the joint family."

"પ્રિય ચંદ્રકાન્ત! હું ~~radical~~ "રેડિકલ" છું,
"~~એક~~ કલિ-સુધારક છું, એને માટે ત [illegible] હિન્દુસ્તાનમાં
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે; [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible], ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
"[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માટે [illegible] [illegible]
"[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] નથી, [illegible] [illegible] ~~[illegible] [illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"કોઈ રીતે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

The necessity of our systems of our young men & women in all stages of life. This idea that is wanted in many is special to India, being born of this our special national engine for the destroying of the warmth of youth, and but we are all old men or children.

" આ દિવસો [illegible] [illegible] [illegible] * [illegible]
* ~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~
" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને * [illegible]
" ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
" [illegible] અને તેમ કરવાને માટે ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
" [illegible] [illegible] પોતાના [illegible] કરવો. અને [illegible]
" [illegible] [illegible] [illegible] હું [illegible]?"

" [illegible] [illegible]. ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~
" ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible]
" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
" [illegible] [illegible] છે. [illegible] મહાત્માઓની ~~[illegible]~~ [illegible]
" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] અને
" [illegible] [illegible] [illegible] કરવું [illegible] * [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
" [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
" [illegible] [illegible] [illegible]. ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] છે. અને
" [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
" [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] છે તે [illegible]. [illegible] [illegible]
" ~~[illegible]~~ બાળક બાળક [illegible] છે અને તેના પોતાના [illegible]
" [illegible] માટે જ તેના [illegible] માતાપિતાની બાળકોની
" [illegible] [illegible] છે તે [illegible] ત્યાં એ બાળકોને [illegible] ~~[illegible]~~
" [illegible] અને [illegible] છે. એ બાળકોનો [illegible]
" માતાપિતાના ~~[illegible]~~ સ્વાર્થને માટે નહીં પણ બાળકોના
" સ્વાર્થને માટે છે, અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"કુદરતે આજ્ઞા કરવાનો અધિકાર હતો. રાજાના વધે કે કાયદા
"વધુ કેનાં કર્યે વધુ કંઈ નહિ. લોકમત વધીને કુદરતી બુદ્ધિ
"~~[illegible]~~ લોકોની એ સ્વતંત્રતાની ચોકર નથી અને વિચારની આજ્ઞાનો
"અધિકાર એમ નથી. એ ~~[illegible]~~ કાયદાપણી ~~[illegible]~~ ની
"વિના આજ્ઞા કરે તે શાસ્ત્રનિષિદ્ધ છે, ત્યાર પછી
"કુદરતી બુદ્ધિને સ્વતંત્રતા આપવામાં ~~[illegible]~~ ન તેનું કલ્યાણ
"છે અને વિચારમાં અધિક બુદ્ધિ હોય તો તે કુદરતી
"~~[illegible]~~ રાજે વિનતી પેઠે આપે, પણ તેમ કરવાં
"આજ્ઞા કરવા માટે ~~[illegible]~~ તો તે વિના પાપ છે, કુદ
"છે, એ [illegible] [illegible]. બુદ્ધિ એ ઈશ્વરનો પ્રસાદ છે,
"~~[illegible]~~ ને આપી વતી [illegible] એ ઈશ્વરનું કામ છે, તે વિશે
"હોય તેથી ઈશ્વરના અનીતિરૂપ ગણાવવા યોગ્ય છે, ~~[illegible]~~
"[illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] સ્વાર્થ કરાવે છે,
"એ અનીતિ મત રાખવા વિરુ રૂપે [illegible] હોય [illegible]
"લોકોનું વિરોધિત્વ કરવાનો અધિકાર માત્ર ~~[illegible]~~
"ઈશ્વર અને રાજા [illegible] [illegible] [illegible] નથી, અને ~~[illegible]~~
"ને કુશે એ અનીતિનું સ્વાતંત્ર્ય [illegible] ત્યારે પણ ~~[illegible]~~
"વિચારે તેના વિરુ આજ્ઞા કરવી એ આ અનીતિની
"અને તેની સ્વતંત્રતાની હત્યા કરવા તેનું [illegible] કર્યું છે.
"કુદરતી કુદરતી બુદ્ધિ વિચાર કરતાં મત હોય અને કુદરતી
"બુદ્ધિને સ્વતંત્રતા આપવાથી કુદરતે હાનિ હોય, પણ તે
"હાનિ કેની [illegible] આજ્ઞા કરવાનો અધિકાર
"વિચારે [illegible] [illegible] નથી. એ એવી રીતે વિચારે અધિકાર

"પ્રજા દેશ ઠરાવ તો [illegible] થી પરિ-
"ણામ કરવું કે પોતાને અમલમાંથી કાઢું નાબૂદ [illegible]
"સર્વને છે ~~[illegible]~~ તે મારાવે કર્યું તેમાંથી પોતાને પ્રજાથી
"પકડીએ [redacted] રહે ~~[illegible]~~ કુદરતી ગાંડપણમાંથી જુદી [illegible]
"પણ ન મળી. પરંતુ ન [illegible] દિલગીરી [illegible]
"નકલી મુડી કહ્યું કે જ્યાં નથી પ્રજાને [illegible]
"નો ફાયદા [illegible] તે દેખાડી [illegible]
"નાંખે [illegible]. [illegible] [illegible]
"પડે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"~~[illegible]~~ લોકોમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] નકલી [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"~~[illegible]~~ આ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] તે સર્વ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
"[illegible] [illegible]— ~~police~~ ~~police~~ police [illegible]
"—[illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] છે. [illegible] [illegible] નકલી [illegible] છે. [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નકલી [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible] ૨૫૫
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"ઉદ્દેશવાળાં પુસ્તકો ~~[illegible]~~ પણ ખૂબ વિચારોની ખૂબીઓ
"અને કુદરતનું વર્ણન કરવું પડે છે, અને એ પુસ્તકો લખનારને
"અનેક ~~[illegible]~~ વસ્તુઓની બાબતો ~~[illegible]~~ જાણવી, વાંચવી, વિચારવી
"વગેરેમાંથી વિશેષ વાત કરવી પડે છે. હાલના
"જમાનાના ઉદ્દેશવાળી નવલકથાઓમાં સામાજિક વાતચીતોમાં એ પરિણામ
"પછી અને એ રીતમાં સમાવેશ કરી ઉદ્દેશવાળી ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ નવલકથાઓમાં એક રીતમાં ~~[illegible]~~ સાધેલા ધંધાના
"ઉદ્દેશો ~~[illegible]~~ સાધેલા છે."
"~~[illegible]~~ સારા વિચારો મન વિચારમાં ફરવાને
"~~[illegible]~~ ઉત્તેજન કરી તેને કોઈ સારા વિચાર ~~[illegible]~~ ઉપર ફરી
"પડે છે. ~~[illegible]~~ નવાઈ વ્યાપારીઓની સાથે ખેંચાવા ~~[illegible]~~ ઉદ્દેશ-
"વાંચનારા સંબંધમાં ~~[illegible]~~ આપણે વિચારમાં ફરવાનું
"વિના તે ફરજ બજાવે ~~[illegible]~~ મનમાં આવેલા ~~[illegible]~~
"દિલાસો ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ કોઈ વસ્તુઓથી છે.
"~~[illegible]~~ વિચારોની પ્રજા માટે વિચારો કે ઉપકાર મળ-
"વાનો છે તે દિલાસો આપનારી માતાની ઉપકારી વાતો
"નથી. અને ઉત્તમ ફરજ બજાવે દિલાસો આપવું તે નથી
"વાંચના વાંચનારા છોકરો પણ વિચાર કર્યું છે. ~~[illegible]~~
"પાછળ ~~[illegible]~~ વિચારવાનું ફરજ આપ વાંચનારી વિચારો તેઓ
"આપ્યું છે અને દિલાસો ~~[illegible]~~ આપવાનો મનમાંથી પુસ્તકોમાં
"એવો ~~[illegible]~~ વાતચીતો છે. એમ ઉત્તમ ~~[illegible]~~ ફરવાનું કે
"મનની શક્તિ છે પણ દિલાસો આપવાનું સાધન જોઈએ
"મનની પોતાના શક્તિ બાજુ રહે છે, ~~[illegible]~~ માતાની ઉપકાર

"દાવાઓ આપવાને માટે માગવાનો નહીં, પણ ન્યાય આપવાને
"માટે [illegible] હોય તો તે યોગ્ય છે. [illegible] તે
"[illegible]
"ન્યાયી [illegible] આપણને ન્યાય આપી તેને સંસાર દુઃખમય
"કરે છે તે ન્યાયને આપેલો ન્યાય ઉપકારરૂપ નહીં પણ
"અપકારરૂપ છે. [illegible] એ ન્યાય માગવો પ્રીતિમાંથી [illegible] આપવો
"ગણવાનો નહીં, પણ દેવતાઓએ આપેલો ગણવાનો છે. [illegible]
"પિતાનું આપણ [illegible] જે પિતા આપતો નહીં તે પિતા ભાર
"[illegible] લાયક છે, અને પિતા આપે તે માટે તેનો ઉપ-
"કાર [illegible]નો નહીં, પણ જે ન્યાય આપીને તેને
"સંતુષ્ટ કરવા [illegible] પ્રયત્ન કર્યો હોય તેમ ન્યાયને માટે
"તેટલા પ્રયત્નના પ્રમાણમાં તેનો ઉપકાર માનવો યોગ્ય
"છે અને બીજાના પ્રયત્નના પ્રમાણમાં જ એવી પ્રીતિ
"[illegible] વફાદારીપૂર્વક ગણવી [illegible] નાખી દેવુંભાવના પ્રયત્નો
"કરી [illegible] પુત્ર મરતાં પિતા રડતા નથી એ રડવાને પ્રીતિ
"ગણવી તે તો અજ્ઞાનને આધીન કહેવા જેવું છે. લક્ષ્મી-
"[illegible] કરે છે તે આવા જ પ્રકારનું છે. મારા
"માતાપિતાએ [illegible] વિદ્યાદાન શિવાય બીજું [illegible] ન્યાયરૂપે
"મારા પ્રતિ કર્યું નહીં. બાળપણમાં મારું ભરણ કર્યું તે
"પણ ન્યાયરૂપ કર્યું એમ હું માનું છું, પણ કેળવણી આપી
"આ ન્યાયરૂપનું તેમને માન ન હતું [illegible] પણ એ પણ
"એમ [illegible] પ્રીતિરૂપ છે એવું તેમને માન હતું માટે તો
"આ [illegible] ન્યાયરૂપને હું ન્યાયરૂપની ગણતરીમાં ગણું છું ન્યાય-
નથી. [illegible] ન્યાયમાં [illegible]

"હરિને નામે ઓળખાતા આ રાજકુટુંબનું સ્વરૂપ સમજવાનો
"જાણવાનો પ્રસંગ આવ્યો એ ગુરુદેવનાથનું મહાભાગ્ય,
"[illegible] એ પ્રસંગ આવતાં [illegible] તરત ઘેલી બધા એ
"આપની ચતુરતા, અને એ પ્રસંગ સુશોભાવનાર ઠેકાણે
"લગાડી આપ્યો એ આપની કૃપાળુતા!"

"મારા પિતાએ મને ભણાવ્યો, પરણાવ્યો, અને
"આજીવિકા આપી દીધી. આ બધા બાપુજીના એક તેમને
"ગળે ઉપકાર ભરવાનું કારણ થયું છે; તેના બદલામાં
"ગાળાની ગુરુ આદેશ ઉપકાર ભરવા ઈચ્છે છે. મને પર-
"ણાવેલી આપની પ્રતિ હું મારો ધર્મ પાળવાને
"મને શિષ્ય આપે એવો રાજકુટુંબ મારો માતાપિતાએ
"આદર્શમાં ભાગે તેમનાં બાપુજીના ભાગ હવે અને
"તેમના જેવાં દૃષ્ટાંતો મને ધર્મ ભણાવ્યો. એ ધર્મ
"ભણાવો આહારે ન સમજવાનો સુરતી
"તે ધર્મ મેં પાળ્યો, અને ગુરુજીએ જેવાં દૃષ્ટાંતો ધર્મ
"દીધો ત્યાં આપ્યો. પિતાના બાપુજીનું મૂલ્ય આપ
"ઉપકારનું કોઈ તે આપવા બદલ મારી શક્તિ નથી,
"પણ તેનું ભાન તેમણે જિંદગી સુધી રાખ્યું હું મારી
"જ્યાંસુધી ધારણ કરી તેમને આપવું અરજ મને લાગી,
"એ ગુરુ આપશે. આ ઉપકાર ભરવા મારી પાસે શક્તિ નથી
"અને માતાએ તેમ તેમ આપશે એવી મારી પ્રતિજ્ઞા છે તે
"માતાપિતાને ભણાવ્યા હોય છે. આજે વહેલે બાળક મારે
"કહેવાનું [illegible] હું સમજતો નથી. [illegible]

"એવી કલ્પના હતી કે તે મુગટ પ્રિયાને પ્રિય-
"કર ન લાગે હોય તો મુગટ મારે પ્રિયાને નવો ઉદ્ગારણ-
"માં સમાનતાના આપવાનું બરાબર નહીં. ઈશ્વર ભાવનાને તો
"લાગણ કેવાં પુષ્પ ભર્યાં ન હોય છે અને એવી
"બરાબરી પુષ્પ ધરે છે. મનાવવામાં ઉપયોગી
"ભાવ અભિવ્યક્તિનો દાવો કે કુશ કેવો અને આપણા
"ભોગમાં પ્રયોજન મળતા છે, અને રૂઢ રીતના આપણાને અર્થો
"કુલીનતાના કારણે, આમ કુશ આપણા
"ભોગમાં પ્રયોજન રહેલો છે તે માન
"આપણો કલાનો ભાવનાની અભિવ્યક્તિના
"આપણાં હૃદય ઉપર
"રહેલો આવેગ જ છે. પ્રિય મુકુટનાં હું
"સ્વરૂપની પેઠે આવા આવેગને અને કેવો નહિ પણ
"આવેગોનો પ્રિયાના દ્વારા પ્રગટેલો
"પ્રિય ગણું છું, અભિવ્યક્તિ ભાવ પ્રિય
"ભાવનું અભિવ્યક્તિનો નીકળો પ્રકારનો પ્રકાશ સ્વરૂપ
"કુશળ ગણું છું, અભિવ્યંજનાને હું શ-
"ણનાં સમાનતા સુધી શોધી તેનાથી દૂર રહું છું, અને
"ધર્મના મુખ્ય લક્ષણ સાથે તેની પ્રીત ભિન્ન પણ કહું છું!
"એટલું હું સમજું છું તેટલું તમે સમજો છો પણ ભાવિ
"ભાવના હવાં સૌંદર્ય કરતાં કરો છો! તમે Art-Alone
"છો! તમે આપણાંથી દૂર કરો
"છો અને ઘણાં અભિવ્યક્તિને કલાભાષાંતરનાં ભાગે

"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]
"[illegible]

"My dear ma'am," said the Parson, "there "are many institutions in the country which "are very old, look very decayed, and "don't seem of much use; but I would "not pull them down for all that!"

"You would reform them, then," said Mrs. Hazeldean.

"No, I would not, ma'am," said the Parson, stoutly.

"What on earth would you do, then?" quoth the Squire.

"Just let 'em alone," said the Parson. "Master Frank, there's a Latin "maxim which was often in the [illegible] "of Sir Robert Walpole, and which they "ought to put into the Eton grammar "— ~~Quieta non movere~~ 'Quieta non "movere'. If things are quiet, let

"~~Now~~ Then be quiet! I would not
"destroy the stocks because that
"might seem to the ill-disposed
"like a license to offend; and
"I would not repair the stocks
"because that puts it into people's
"heads to get into them." Z.

24/10
No 210
953

"ઇંદુકાંતભાઈ, તમે આ Parson
"જેવા છો. તમે તો આવતા-જવાતાને [illegible]
"સંભારું કારકુની ~~[illegible]~~; તેમ ન કરો તો તો
"સુધારો. પણ હવે પણ આ [illegible] [illegible]
"આપલાઝોલાના સાહિત્ય થઈ જતા રહે છે તો
"શ્રીકૃષ્ણને પકડશું, કારણ તેમને સ્વદેશ [illegible]
"છું. પણ તમારે તો [illegible] સારું મહાભારત [illegible]
"છે માટે જેવા મહાત્મા [illegible] તમને પકડશું
"નહીં."

"આ ~~[illegible]~~ પણ [illegible] ચિરંજીવી [illegible] છે
"[illegible] કારણ કે [illegible] [illegible] તમને [illegible]
"~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] ના [illegible] ના
"[illegible] પણ [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ જેવા [illegible] [illegible]
"નમિત છે તેવા [illegible] [illegible]."

ચંદ્રકાન્તનો પત્ર વાંચી, આમ કહી, ખિસ્સામાં નાંખી
સરસ્વતીચંદ્ર પરબારો બેસી રહ્યો. વળી પત્રની કોરે રહેલા
પત્રમાં સુંદરગિરિના ઉત્તર લખવા લાગ્યો.

"પ્રિય ચંદ્રકાન્ત! આપણી કવિતાઓમાં જે મિત્ર
"તમે પ્રશંસા કરો છો તે સમજ નથી, પણ જે મિત્ર,
"અનુભવી છે. આપણાં કુટુંબ સામાજિક છે, આપણાં કુટુંબમાં
"કુટુંબસંબંધ છે, જે સંકડાશ સામા-
"સમાજ અને કુટુંબસમાજનો ભિન્નતું પોષણ કરે છે
"અને સ્ત્રીપુરુષોમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય—પ્રત્યેક વ્યક્તિ—પોતાના
"ઉપભોગ માટે જે છે તેવી રીતનો વ્યવહાર
"ઉપભોગ આપણા દેશમાં થતો નથી. કુટુંબમાં
"મોટાં સ્ત્રીપુરુષોના અભિમાન આ રીતે વધારે છે અને
"જે સ્ત્રીપુરુષો આધીન થઈ જાય છે, તેમ જ જે કુટુંબને
"તેઓ લૂંટે છે તે કુટુંબમાં પણ સામર્થ્ય આળસુ
"કુટુંબીજન પ્રમાદ કરવા પામે છે. આ સર્વ મિત્ર તમે જા-
"ણો છો તે સુંદરગિરિ ... છે. સુધારાના મૂળ
"પ્રમાણનું મૂળ આગળ સ્ફુરે છે તેનું કારણ તમે આ કુટુ-
"ટુંબિક કવિતાઓને માનો છો તે પણ સાચું છે."
"પણ તમારા મિત્રમાં જોવાના છે તે પૂરવા હું ઇચ્છું
"છું. કુટુંબવાર મોટાં સ્ત્રીપુરુષોના કલ્યાણમાં કુટુંબનું

"કહેવાણા સમાચારનું છે એટલી બુદ્ધિ કુદરતનાં ઉપર
"પડાવે તો ~~[illegible]~~ તેમના રાખે ને પ્રકાર કરવા તરફ પ્રવૃત્તિ
"કરે છે તે પ્રકાર કરવાનું કારણ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
"નથી. આ બુદ્ધિ જે જે કુદરતોમાં હોય છે ત્યાં ત્યાં ચાલુ
"એવી આદત હોય છે. ~~[illegible]~~ સામાન્ય વિચારો, સામાન્ય
"વિચારથી, અને [illegible] ઉપર વિચાર ઉપજાવીને, આ
"બુદ્ધિ ઉપર પાછે એમ છે. વિચાર [illegible] ઉપર
"[illegible] એ તમે [illegible] છો. વિચાર [illegible] વિચાર [illegible].
" ~~[illegible]~~ વિચાર [illegible] વિચાર [illegible] છે તે ~~[illegible]~~
" ~~[illegible]~~ [illegible] બુદ્ધિ અને [illegible] છે. [illegible]
"એવું કુદરતનાનો વિચાર [illegible] એ [illegible].
"એ વિચાર ઉપજાવવાની ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
"હોય છે તે મારાં [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] હું ~~[illegible]~~ બુદ્ધિ [illegible]
"છે. [illegible] ~~[illegible]~~ ક્ષમા, નિર્ભય શાંતિ, ધૈર્ય, ઉદારતા
"આદિ અનેક સદ્ગુણો આ હિંદના ખેડૂતોમાં હોય
"છે. સામાન્ય મજુરોમાં તે આવા દુર્લભ છે કે [illegible]
"છે. પણ આ સદ્ગુણોનાં ધરનાર મજુરો દેશમાં [illegible]
J. "કેવળ દુર્લભ નથી [illegible] [illegible] માટે હું આ કહું છું."
"~~[illegible]~~ કુદરતના [illegible] [illegible] [illegible] મજુર
"પોતાનાં [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~
[illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
"

" જે ફળાહાર કેવળનું ની લીધો છે તે પણ શરીર તેના ના
"નહીં, પણ ~~[illegible]~~ એ માંદગી દરમિયાન લાભ દીધે એમ નહિ
"એમનાં હો તો તે ભૂલ છે એમ હું કહી શકતો નથી પણ
" એ સિદ્ધાંત સાચવા રીતે કરી નથી બાંધ્યા નથી એટ-
"લું તો હું કહી શકું છું. હું તો એ પણ કહું છું કે એ
"માંદગી એ કુદરત એક ફળાહાર શરીર વ્યાધિ હાનિ પણ
"પામે છે. પછી એ હાનિ મોટી કે લાભ મોટો એ નોંધવાનો
"પ્રશ્ન છે."

" આ વિષયમાં ડૉક્ટર અભ્યાસીઓની સંભવ છે.
"પણ મારે કોઈના અનુભવની જરૂર ન હતા
" એ અનુભવોનો આધારનો કરીશું તો સત્ય શોધવાનો સંભવ
"છે."

" હાલ આરોગ્યશાળા ઈંડાં ઉતારે છે, વ્યાપારીઓ તો
"ઉત્પત્તિ નિર્જીવ ઈંડાં માટે ઈંડાં ઉતારે છે, પણ એ વાત
"~~[illegible]~~ સાધનો ઉતારે છે. ~~[illegible]~~ કૂકડાંની માટે પરબીડો ઉતારી પોતે રાખીને એવાં
"કૂકડાંના પેટમાંથી ભરવું મરી ગયાપછી એવાં એવાં તેનાં
"બાબતનું પોષણ કરવા ~~કૂકડાંની~~ બાકી રહેલું કૂકડાં ~~[illegible]~~
"ઘરાકે છે, એવું પોષણ ~~[illegible]~~ પણ કાળ સુધી
"નથી તો ઈંડાં કાળ સુધી આ કૂકડાં કરે છે, એ વાત
"જો સત્ય હોય તો આ મરઘાંના ઈંડાં પણ ઉતાર ઉતારવાં
"ઉતારવાં જાણનારા તેણે કરેલો વ્યય આ બાબત લીધે તેવા
"મરણ પછી ઉગી નીકળે છે. ભારી વાત છે કે આ ફળ ઉતારવાં
"~~[illegible]~~ એ ખોળ અર્થને નથી આવતો - પણ ~~[illegible]~~ ઓળખાઈ ગયેલાં

"ઉતારેલા જવાબો ભાવ ઉતારતો તો કોઇ જ મજૂરોને ઉંચે
"છે અને તેમની સંખ્યા ઓછી હોય તો જવાબદારની
"દેવાનું કહે છે. આપણાં કુટુંબોમાં એ એક ભાઈની જવાબદારી-
"તો જ છે એમ સમજશો તો મારો ભાવાર્થ સમજશો."

"કુટુંબનાં મજૂરો ઘરનાં જેવું ઉપયોગી નથી
"તેથી દેવાને સહુ ધંધાદારોના ગણ સમજાવો અને
"ભાડું સમજાવો પરસ્પર સંબંધ કરે છે એવો અને
"ચોખ્ખું કામ કરે છે. બીજી વાત છે કે બહારના મજૂરો
"ઉપર અંકુશ રાખવો તેવો કુટુંબનાની ઉપર નથી રખાતો;
"પણ ફરજ્યાત તેને બહારનાં મજૂરો ઉપર અંકુશ રાખી
"રાખવા છતાં એ વિશ્વાસ નથી રખાતો તે કુટુંબનાં
"ઉપર રાખી શકાય છે. એટલું જ નહીં. પણ ઘરનાં
"કુટુંબ હોય તો તે એક ભાઈનો હિસ્સો છે. એ વિશ્વાસથી
"બહારનાં માણસ ઘરની સ્ત્રીઓને ફોસલાવી ભગાડી લીધા
"નથી કરતાં — યુરોપમાં એ ફીલસૂફોની [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] એ નીતિઅનીતિ રહે છે તે ત્યાં નથી [illegible]
"[illegible], પ્રિય [illegible]! [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] છે કે તેમની [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] છે તેની
"[illegible] કુટુંબ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] નથી. હું એમ નથી કહેતો કે [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"તે [illegible] છું. હું [illegible] [illegible]

"જોઉં છું."

"આપણાં આમાંનાં કુટુમ્બો દેશને ~~[illegible]~~ કેળવ-
"ણીરૂપ નહીં એમ નથી એમ કહી શકાશે. તે અર્વાચીન આજ
"યુરોપમાં ઘણે ભાગે છે તેમાં સોશ્યલિસ્ટ સંપ્રદાયે
"તોડ પાડ્યો છે. ~~[illegible]~~ યુરોપમાં કોઈ પણ સ્થાયી આખેનું તો
"કોઈ જ રહ્યું નિર્ધનનું દાન છે; ત્યાં ખેતીના ધનથી ગણાતા
"કુટુંબો ~~[illegible]~~ ભાડીરૂપ તેનું ભૂત ઉપરાગમાં હોવાથી
"તે જ કુટુંબો કોઈનો નિર્ધન રાખવાનું કરી પણ દરજ્જાનો
"દૂર થયો છે. એ સર્વ કુટુંબોનો નાશ કરી ખેતીનો
"ભાર નિર્ધનનો ખરા રૂપે લઈને રાખવાનો આગ્રહ દેખાડ
"આજકાલ આખા યુરોપમાં ફેલાઈ રહ્યો છે અને લડાઈ ગૃહ સાથે
"રાજાઓને, પ્રજાઓને, અને સર્વ દેશ વ્યવસ્થાને ડુબાવે છે.
"આ સંપ્રદાયના નવાનો ફેલાવો એ દેશોમાં કેટલું બળવાન
"કેટલું ફાવશે, અને તેની ફેલાવા કરવા આપણે જાણતા નથી.
"પણ એ ~~[illegible]~~ આગ્રહ સોશ્યલિસ્ટો રાખે છે
"તે આગ્રહની વ્યાપકતા આપણા દેશમાં કુટુંબને
"હું પ્રત્યક્ષ જોઉં છું. કેટલાક કુલાચારની સંબંધમાં આપણા કુટુમ્બ-
"ભાવના પ્રેમભાવે ~~[illegible]~~ આ દેશમાં હોવાથી
"નાનો અને મોટા કુટુંબનો ભેદ પણ એવા જ કારણથી
"વધ્યો છે કે ઘણાં કુલાચારની સંપત્તિ એમ કુટુંબમાં હોવાથી
"તેમ દાનમાં પણ હોવાથી. આ સર્વ વ્યવસ્થાઓનો ખરો
"સોશ્યલિસ્ટ સંપ્રદાય જ આપણા દેશમાં ફેલાવો લાગે છે. તે

2-31-

૫૯ " ઇંગ્લંડ યુરોપની લોકશાહીઓમાં અગ્રગણ્ય છે છતાં હિં-
"દને છે અને બે એશિયાને ભિખારી કરવાને ધરાવ
"ધરાવે છે તે ઇંગ્લંડને આપણા દેશમાંથી ભિખમંગી
"કરી યુરોપની રીતે ઉપજાવેલામાં આ દેશનું કલ્યાણ
"છે એમ હું કહી શકતો નથી.
"આપણો દેશ રંક છે, આપણા લોક શક્તિહીન છે,
"આપણું રાજતંત્ર પરતંત્ર છે, આપણું
"આપણા કાયદા અને આપણું ધન પરદેશીઓની
"બુદ્ધિને આધીન છે, તેને હાથે આપણા ભવિષ્ય ભિન્ન
"હિન્દ અને હિંદુસ્તાનથી ભિન્નતાનો રાજ્યતંત્ર રચાય
"છે એના ઉપરાંત હિંદુસ્તાનને વિચારણાનાં કારણો છે
"તેમનો વિરોધ બતાવે છે આપણી પ્રજાઓ પર
"જુદા જુદા પંથો અને પોતાના સ્વાર્થને વધારવા
"કે હિંદુસ્તાનના હાથ દુખાવવા પ્રયત્ન કરે તો પરસ્પર
"વેરઝેર ઉપજશે, એ આપણી આર્થિકમાં લઈને આ-
"વેલ હાથ, સંપત્તિ વિદેશના અને આપણા સ્વત્વ
"વિચારવાના પ્રયત્નો વિના ધન પણ અને તેણે
"શું રહ્યું હાથ તે કહ્યાનું નથી! આવી અવસ્થાના આપ-
"ણા દેશમાં ધર્મ છે કે અધર્મ છે તેનો વિચાર કરે
"જોઉં છું! પ્રિય હિન્દુસ્તાન! મારી અને મારી માતાની

"ઈંધનને વધારવાને માટે મ્હારાં ભૂખ્યાં બાળકોનો ભાગ
"[illegible]ને રેડવાનો વખત છે ત્યારે [illegible] તેમના
"જીવી આપી [illegible] આત્મીયતાની ભેટને મ્હારા હૈયામાં
"આગ બળી રહી છે, દુઃખાવેશમાં મ્હારી દેવીભક્તિ[illegible]
"તાને ભસ્મ કરે છે, અને [illegible] દેવીભક્તિના ભાવી મ્હારી
"દુઃખાવેશનાને દૂર કરે છે! પ્રિય ભિક્ષુકાન!
"મ્હારી બુદ્ધિ ચાલ ચાલ વિચાર કરે છે અને હૃદય ચાલી
"ચાલી ભુલી એને અનુભવે છે — પણ ઓ તે ઓ સર્વ
"દુનિયાનો છેડો મ્હારા આ ઘરમાં જ આવે છે."

"[illegible] અને — અને — એ ઘરનું, એ દુનિયાનું, એ
"આનંદમયનું કે [illegible] અવ્યક્તમયનું, અને એ પ્રભુનું, મન[illegible]
"મ્હારા હૃદયના ઓરડામાં વધારે વધારે ઊંડે છે તેમ તેમ [illegible]
"એ [illegible] હૃદયમાંથી તો છૂટો નથી છૂટો જ રહે છે
"અને [illegible]તેના ઊંડે નથી આવેલું સાંભળું તો [illegible]
"ભૂલી રહી ફરીને ક્યાંક ગયું રહ્યું છે! મ્હારું હૃદય
"[illegible] વળાવાનું નિશ્ચિંત રહ્યું!"

"ક્યાં? [illegible] હું [illegible] અભિલાષ [illegible]
"અને એ અભિલાષ સિદ્ધ [illegible] થાય તો મ્હારા [illegible]
"અને તમારા ઈંદ્રિયોના રસનો અભિલાષ સિદ્ધ.
"ક્યાંનું"

"તમે ઘરડાં છો અને હું ઘડપણ એ [illegible]

૨૬

"એડમ સાહેબના આગળ છે. દુનિયામાંના સાથે
"ની બાબતે જે તેમાં પ્રમાણ ઘણાં પણ વિદિત હતાં.
"પુસ્તકો ઉપર સમજવાના માટે આવીને રાખી વકીલો વગેરે-
"પ્રસ્થ કરીને ઉપયોગના તે આ જ સમાજમાંથી બચવા માટે
"બચાવના માટે. હિંદુસ્તાનનું વાતાવરણ એવું જ રીતે બનાવ્યું
"છે. આ જમાનામાં આ સાથે + એક રીતે બચાવ તેમાંથી
"રીતે તેનો ઉપાય પણ આવી જ બનાવ્યો છે.
"ઈંગ્લીશ વિદ્યાના પ્રમાણે તેમ ઈંગ્લીશ સ્વતંત્રતાના જમાના-
"બચાવનાર ઘણું એક બાબત રાખ્યો છે આને વકીલો
"ઉપર બધા જ રાખ્યા છે. આ બે રસ્તા વિદ્યાર્થી
"ઉપર ઘણા જ રાખ્યા છે. આ બે રસ્તાના વિદ્યાર્થ
"વગેરે દુનિયાદારીનું કારણ છે. જમાનાથી એ ફાયદા
"બધુ હશે, કારણકે બધા રાખ્યા જમાનાનું ઝુકાવટ પડશે
"બચાવનો ઉદ્દેશ હશે તે પોતાની બાબતમાં બધા રાખ્યા
"ની જરૂર. તેનો પ્રયોગ આપે એ સુધારો શક્તિ
"જમાનામાં ઘણા દુનિયાદારી શક્તિવાળો છે તો શક્તિ-
"પણ છે અને દુનિયાદારી ત્યાગ ઉપાય છે આ શક્તિ-
"નું સમજણ આપ્યું છે કે ધર્મરક્ષણ એ હિંદુસ્તાન.
"બધી આ જમાનામાં નીકળી શકે
"ભાગ ઉદ્યોગને સાથે પ્રજા એને બાંધવું
"વકીલોને દેશમાં ઘણી પરદેશીના વાતો ધાર છે તેનું
"કુળ પણ પ્રમાણ વાતાવરણ એવું જ ધાર છે